

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:1. 2009

KORTARE RECENSIONER

Martin Kylhammar, *Livet – en stor sak: filosofier* (Stockholm: Carlssons, 2007). 308 s.

Martin Kylhammar är välkänd. Han disputerade 1985 på avhandlingen *Maskin och idyll*. Åren 1996–2002 var han den uppslagsrike redaktören för Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets tidskrift *Tvärsnitt*. Under *Dagens forsknings* korta och oförglömliga år var han en läsvärd debattör där och han har gjort en humanvetenskaplig innovation genom att utveckla och sprida begreppet "faktoid" – ett obevisat försanthållande av en felaktighet. Vidare har han publicerat arbeten om tidiga miljödebattörer som Sten Selander och Nils Dahlbäck och han har redigerat viktiga böcker om "kommunikativ demokrati". Dessutom finns en omfattande samproduktion med Göran B. Nilsson om Grönköping, om Nils Hasselskog och om humor.

Martin Kylhammar säger att han levat i skarven mellan två kulturer, den vetenskapliga och den publicistiska. *Livet – en stor sak* är en samling "filosofier" från den publicistiska kulturen. "Vardagstillvaron skruvas upp ett varv. Livet blir en stor sak.". Bokens 64 "filosofier" innehåller en myckenhet intressant och stimulerande läsning.

Som läsare rycks man med av Kylhammars entusiasm – men också av den underliggande lärdomen och av skarpsinnet. Man lockas att själv läsa den ena boken efter den andra som filosofen ger så frestande kommentarer till: Jack Miles' *Gud: en biografi*, Ivar Harries *Tjugotalet in memoriam* och Darwins *Om arternas uppkomst* (som Kylhammar läser idéhistoriskt och jag läser baklängeshistoriskt). Ett större avsnitt omfattar "politiska filosofier" och ställer läsaren inför demokratis struktur och empiri.

Filosofierna är avsiktligt korta – som dagstidningarnas krönikor och dagsverser. Men mitt i boken bryts formen och tre längre filosofier publiceras – alla kring viktiga insatser som Kylhammar gjort i sitt akademiska liv: om Nils Hasselskog, om faktoider och om modernitetens problem.

Som historiker stannar jag helst vid faktoiderna – de försanthållna felaktigheterna. Detta är viktigt, mycket viktigt. Kylhammar återkommer till dem i flera olika versioner, främst i *Den tidlösa modernismen* (2004).

Faktoiden identifierades på 1970-talet av Norman Mailer i hans bok om Marilyn Monroe och blev en term främst inom publicistikens värld. Martin Kylhammars viktiga insats är att han identifierat problemet också i den historiska forskningens värld och kräver en skärpning i kontrollen av påståenden om döda personers åsikter och uttalanden – de som inte kan försvara sig. Det är inte bara ett historiekritiskt problem utan ett samhällsproblem. Hur skall vi få ett *normsystem* för den offentliga publiceringen som hindrar att försant-

hållna felaktigheter sprids och försvårar det rationella samtalet som demokratin bygger på?

Jag skall bidra med ett exempel på faktoiden i det demokratiska samtalet. Uppgiften är Tage Erlanders och han drabbades av faktoiden inför ett viktigt riksdagsval, då han mötte Bertil Ohlin i en avgörande valduell i Vasaparken i Stockholm. Ohlin frågade om Erlander kunde stå för en chockerande information om socialismens väsen, som han hade skrivit i *Svensk uppslagsbok*. Erlander blev förstummad – och förkrossad. Men hemma i sin bokhylla fann han att Ohlins uttalande var en faktoid. Det var clartéisten Arnold Ljungdal som signerat artikeln. Ohlin hade drabbats av snabbläsningens faktafel – vanligt i faktoidernas värld. Men för Erlander blev detta ett så allvarligt exempel på faktoidens förvridning av det demokratiska samtalet att han tog upp saken i riksdagen (intervju i *Dagens Nyheter* 29/12 1984).

Kylhammar har identifierat problemet i vår kulturkrets och också föreslagit en utväg: vi måste införa den kritiska seminarieformen i det offentliga samtalet. Men också det akademiska samtalet behöver skärpa sina normer – som Martin Alm påpekade i *Scandia* 2004:2 – och inte tillåta *obevisade* påståenden om döda eller levande människors åsikter. Utan sådana normer hamnar vi – som Stefan Björklund framhöll i *Scandias* Fredrik Böök-nummer 2004 – i rena häxprocesserna.

Detta methodhistoriska krav är utomordentligt viktigt. Jag uppfattar Kylhammars tes om faktoiderna som det viktigaste som hänt – metodologiskt – i svensk historia sedan Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar* (1911) och Sture Bolins *Hallandslistan i kung Valdemars jordebok* (1929). Betydelsen av "upptäckten" av faktoiderna beror på att det är teoretiskt sett svårt, för att inte säga omöjligt, att lägga fram bevis för vad en död människa sagt eller tänkt – och kanske anklagats för. I och med biografiernas återkomst är detta ett centralt problem, som borde regelbindas av nya "miniminormer", om vi inte skall hamna i just häxprocesser.

Livet – en stor sak är en rolig och läsvärd bok. Men glöm inte att också läsa Martin Kylhammars skrifter från hans vetenskapliga värld. De är ordentligt förtecknade på bokens försättsblad. För *Historisk tidskrifts* läsare vill jag gärna rekommendera hans sista "Slutpunkt" i *Tvärsnitt* 2002:1, där han kopplar samman sina två världar och önskar sig att mediernas skribenter skulle kunna lite mer historia – utan historisk bakgrund blir nyhetsrapporteringen lätt platt och i värsta fall en faktoid. Muren mellan massmedia och historisk vetenskap måste rivas och vi måste alla hjälpa till att öka kontakterna.

Birgitta Odén

Gertrud Pettersson, *Svenska språket under sjuhundra år: en historia om svenskan och dess utforskande*, 2. uppl. (Lund: Studentlitteratur, 2005). 290 s.

Den som studerar äldre svensk text har ofta behov av en språklig vägledning, oavsett om intresset för texten i första hand är knutet till språket eller innehållet. Som bekant blir också de svenska texterna allt mer svåråtkomliga ju längre bak i tiden man rör sig. Att som nybörjare konfronteras med en text författad på 1200-talssvenska innebär inte sällan stora svårigheter på flera olika nivåer. De språk-historiska handböcker som finns har också för det mesta haft språkvetarna och då främst studenterna i ämnet nordiska språk som första målgrupp. Ett klassiskt verk är Elias Wesséns *Svensk språkhistoria* i tre band. Den sista upplagan kom visserligen i mitten av 1960-talet, men den har också getts ut i oförändrat skick 1992. Ett annat arbete är Gösta Bergmans *Kortfattad svensk språkhistoria* från 1970, som även den har tryckts upp på nytt, men utan att innehållet har förändrats. Båda dessa böcker används fortfarande i undervisningen vid universiteten, men framställningarna kan många gånger vara svårtillgängliga för nybörjaren. Med Gertrud Petterssons bok har det tillkommit ytterligare ett alternativ för den som vill fördjupa sig i svenskans historia från äldsta tid till i dag eller lära sig grunderna i fornsvenska. Boken utkom första gången 1996, men finns sedan 2005 i en andra reviderad upplaga. Skillnaderna mot förstaupplagan är dock relativt små, även om Pettersson har arbetat in nya forskningsresultat som har framkommit sedan 1996. I ett särskilt avsnitt (s. 32ff.) ger hon också en översikt av några av de forskningsområden som har varit särskilt aktuella under 2000-talets början, till exempel det nyvaknade intresset för dagens svenska dialekter och nyfilologin.

Vad som delvis skiljer Petterssons bok från tidigare framställningar är att hon lägger stor vikt vid att förklara hur den språkhistoriska forskningen har vuxit fram och hur olika teoretiska synsätt har format beskrivningsmodellerna från den komparativa språkforskningens pionjärer i början av 1800-talet fram till i dag. Hon tar också upp olika modeller för hur språkförändring går till och varför språk förändras. Ett kapitel beskriver dessutom det skriftliga källmaterialet och vilka problem som är förknippade med detta.

Beträffande de allra äldsta språkperioderna, urnordiskan och den så kallade runsvenskan (vikingatidens språk), är Pettersson relativt kortfattad och väljer att enbart beskriva några av de viktigaste ljudförändringarna och dialektskillnaderna. Tyngdpunkten i boken ligger i stället på en beskrivning av den klassiska fornsvenskan. Enligt den traditionella indelningen sträcker sig denna språkperiod från cirka 1225 till 1375. I en koncentrerad, men samtidigt klar och pedagogisk framställning går Pettersson i detta avsnitt systematiskt igenom de olika språknivåerna. Hon förklarar förhållandet mellan ljudsystem och ortografi, hur de olika orden böjdes i fornsvenskan samt ger en översikt av de viktigaste egenheterna

i syntaxen. Dessutom behandlas ordförrådets förändring och principerna för ordbildning. Att på drygt 40 trycksidor lyckas avhandla allt detta samt dessutom nämna något om källorna och kommunikationssituationen under perioden måste betraktas som en bragd. Den klassiska fornsvenskan brukar dock ofta karakteriseras som en period av språklig stabilitet, vilket gör att den är särskilt lämplig för en synkron beskrivning av detta slag.

I det följande kapitlet väljer Pettersson däremot ett annat grepp och beskriver i stället utvecklingen fram till i dag i ett enda svep. Givetvis har hon delat upp framställningen på olika språkliga nivåer, men eftersom tidsperspektivet här är längre och förhållandena ibland ganska komplicerade blir detta avsnitt inte lika lättillgängligt. Många gånger hänvisar Pettersson också till andra forskares specialundersökningar, vilka ofta refereras mycket detaljerat. Här hade läsaren förmodligen haft mer glädje av en kortare sammanfattning av de slutsatser som kan dras av de aktuella undersökningarna, utan att behöva ta del av exakta procentsiffror för olika variabler.

I boken beskrivs inte bara riksspråkets utveckling, utan ett kapitel har också ägnats de svenska dialekterna. Detta ger ingen bild av dialektsituationen i dagens Sverige, utan förmedlar i stället den traditionella dialektologins synsätt. Pettersson är också noga med att framhålla att hennes framställning här bygger på tidigare handböcker i ämnet. Även i det kapitel som behandlar ortnamn och personnamn är beroendet av tidigare översikter mycket tydligt.

För den som vill sätta sig in i det svenska språkets förändring under äldre tid och få en någorlunda utförlig framställning, är förmodligen Petterssons bok det bästa alternativet som för närvarande finns att tillgå. Den ger inte bara en klar introduktion till det som kanske kan upplevas som det mest besvärliga – det fornsvenska språkssystemet – utan tillhandahåller också många praktiska upplysningar som man kan ha nytta av när man arbetar med äldre text. I kapitlet om källor går hon exempelvis igenom principerna för olika typer av textutgåvor och boken avslutas med en bra översikt av de olika handböcker som finns. Särskilt beskrivningarna av de historiska och etymologiska ordböckerna med tydliga instruktioner hur man ska förstå en ordboksartikel är mycket matnyttiga.

Magnus Källström

Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg & Gillian Fellows-Jensen (red.), *Runes and their secrets: studies in runology* (Köpenhamn: Museum Tusulanum Press, 2006). 461 s.

År 2000 hölls det femte internationella symposiet om runor och runinskrifter i Jelling i Danmark. Symposiet lockade mer än 80 deltagare från olika delar av världen och sammanlagt presenterades 36 olika föredrag. I samlingsvolymen *Runes and their secrets: studies in runology* återfinns 22 av dessa bidrag. Det rör sig om en ganska blandad samling artiklar med en mängd olika perspektiv på runor och runinskrifter. Här kan man finna studier om såväl runskriftens äldsta historia (Bernard Mees) som runbruket i Danmark under 1500-talet (Jan Ragnar Hagland). Andra har valt att fördjupa sig i den germanska språkhistorien (Hans Frede Nielsen, Terje Spurkland) eller i utvecklingen av särskilda runformer och skriftkonventioner (Mindy MacLeod, Gaby Waxenberger). Dessutom kan nämnas artiklar om runmagi (Stephen E. Flowers), runornas namn (Alan Griffiths), bildframställningar hos runristaren Öpir (Lise Gjedssø Bertelsen), den tekniska framställningen av runbrakteater (Nancy L. Wicker) och den svenska runforskningens pionjär Johan Bure (Per Stille).

Till bokens viktigaste bidrag hör utan tvivel "Chronology and typology of Danish runic inscriptions", där en av bokens redaktörer, Marie Stoklund, ger en reviderad bild av de danska runinskrifternas kronologi. Beträffande dessa frågor är det lätt hänt att man av bekvämlighetskäl lutar sig mot handböckernas uppgifter utan att reflektera över att mycket kan ha hänt sedan dessa först publicerades.¹ Så är också fallet. Det gäller framför allt runinskrifterna ristade med den äldre runraden (från århundradet efter Kristi födelse till cirka 800) där antalet nästan har fördubblats sedan genomgången i *Danmarks runeinskrifter* och där dateringen av flera av de äldre fynden har ändrats. En benkam från Vimose, som länge ansåg härröra från mitten av 200-talet, dateras exempelvis numera till cirka 160 e.Kr. och är därmed den hittills äldsta runinskrift som man känner till. Beträffande de daterbara vikingatida och medeltida runinskrifterna är förändringarna mindre. Det bör dock noteras att Haddebystenarna i Slesvig (DR 1 och DR 3), som är tillkomna på initiativ av en kung Sven och som tidigare har fått så disparata dateringar som omkring år 1000, 982–1014 eller cirka 1051, numera antas syfta på den danske kungen Sven Tveskägg. De bör alltså tillhöra 980-talet eller något av de följande decennierna. Stoklund avslutar sin framställning med att framhålla behovet av en ny korpusutgåva av de inskrifter som är ristade med den äldre runraden. De korpusverk² som normalt brukar användas i olika studier är nämligen

1. De viktigaste utgörs här av Lis Jacobsen & Erik Moltke, *Danmarks runeinskrifter* (København 1941–1942), Wolfgang Krause & Herbert Jankuhn, *Die Runeninschriften im älteren Futhark* (Göttingen 1966) samt Erik Moltke, *Runes and their origin: Denmark and elsewhere* (Köpenhamn 1985).

2. Hit hör förutom Krause & Jankuhn (1966) även Wolfgang Krause, *Die Sprache der urnordischen*

inte pålitliga, vare sig vad gäller datering eller tolkning av inskrifterna.

Handböckernas bild av den vikingatida runraden och dess varianter är ämnet för Michael P. Barnes artikel "Standardised *futhorks*: a useful tool or a delusion?", som även har publicerats i *Arkiv för nordisk filologi*. Barnes' tes är att de standardiserade runrader som möter i handbokslitteraturen ger en falsk bild av den grafiska variation som har funnits under vikingatiden och han är också kritisk till den klassiska uppdelningen i de tre olika varianterna långkvistrunor, kortkvistrunor och stavlösa runor. Barnes menar i stället att det kan ha rört sig om ett kontinuum av enklare och mer utarbetade runformer, och att ett experimenterande med olika varianter på lokal nivå har lett till att runraden utvecklats på skilda sätt inom olika geografiska områden. Den gamla frågan om vilken av de tidigare antagna huvudvarianterna av den vikingatida runraden – långkvistrunorna eller kortkvistrunorna – som skall uppfattas som den primära blir då enligt Barnes ointressant. Det är givetvis helt riktigt att man inte skall stirra sig blind på handböckernas tillrättalagda uppställningar, men en fråga som inställer sig är vad som kan ha varit orsaken till detta antagna experimenterande med olika varianter. Beror det på anpassning till olika skrivunderlag, försök till rationalisering, strävande efter tydligare teckenformer, identitetsmarkeringar eller kanske något helt annat?

I artikeln "Dating the Swedish Viking-age rune stones on stylistic grounds" presenterar Anne-Sofie Gräslund sitt numera välbekanta förslag till stildatering av det uppländska runstensmaterialet, och hur denna typologi har mottagits inom olika discipliner. Det har bland annat föreslagits att produktiva ristare som Åsmund och Öpir, vilka har arbetat i flera av hennes stilgrupper, egentligen representerar olika personer med samma namn, verksamma under olika tidsperioder. Gräslund finner det dock inte särskilt förvånande att en produktiv ristare som har arbetat under lång tid kan ha ändrat sin stil fullständigt, och framhåller (s. 129) att "if there is no linguistic evidence for several Åsmunds or Öpirs, there could well be just one of each". Det kan tilläggas att såväl runologiska som språkliga skäl avgjort talar för den senare förklaringen.

Eftersom symposiet hölls i Jelling är det helt följdriktigt att Jellingmonumenten ägnas ett visst utrymme. I "The Jelling monuments – ancient royal memorial and modern world heritage site" beskriver Anne Pedersen hur dessa fornminnen har använts inom historieskrivning och konst från det första omnämnandet hos historieskrivaren Sven Aggesen cirka 1185 fram till i dag. Hon redogör också översiktligt för de arkeologiska undersökningar som har gjorts på platsen genom tiderna och pekar ut tänkbara områden för vidare studier. Trots de båda runstenarna, storhögarna och de tidiga kyrkobyggnaderna vid Jelling har man ännu inte funnit det som brukar förknippas med centralortsmiljöer: rika metallfynd, storgårdar eller hallbyggnader av det större formatet. Pedersen menar därför att

Runeninschriften (Heidelberg 1971) och Elmer H. Antonsen, *A concise grammar of the older runic inscriptions* (Tübingen 1975).

monumenten i Jelling kanske hellre skall tolkas som början på något nytt än som resultatet av en långvarig kunglig närvaro på platsen.

I en samförfattad artikel av Matthias D. Schön, Klaus Düwel, Rolf Heine och Edith Marold behandlas ett av de senaste decenniernas märkligaste kontinentala runfynd: en runristad fotpall av trä, som 1994 påträffades vid utgrävningen av en båtgrav vid Wremen i Niedersachsen. Graven har daterats till början av 400-talet, vilket gör inskriften till en av de äldre på kontinentalgermanskt område. Den korta texten *ksamella lguskapi* är inte entydigt tolkad, men så mycket är klart att det första ordet är en beteckning för föremålet, ett tidigt lån från senlatinnet som i dag lever kvar i tyskans *Schemel*, ”pall”.

Runes and their secrets utkom sex år efter symposiet i Jelling, vilket är en lite väl lång tid för en konferensvolym. Forskningen har sedan dess hunnit gå vidare på många områden, och flera av bidragen har därför fått uppdateras med hjälp av efterskrifter. Alla artiklar känns kanske inte heller lika angelägna, men som helhet ger boken ändå en kalejdoskopisk bild av de många inriktningarna inom dagens runforskning.

Magnus Källström

Nora Berend (red.), *Christianization and the rise of Christian monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007). 444 s.

Under 900- och 1000-talen vidgades den kristna världen i norra och östra Europa genom skapandet av flera riken och maktsystem som knöts till antingen den katolska eller den ortodoxa kultursfären. Sverige, Danmark, Norge, Polen, Böhmen, Ungern och Ryssland formades vid ungefär samma tid till fungerade politiska och religiösa system. Med tanke på hur få människor som deltog i det politiska livet under äldre medeltid och hur långväga kontakter missionärerna hade är det lätt att dra den givna slutsatsen att alla dessa riksbildningar och kristnandeprocesser var länkade till varandra – och att de därför starkt påminde om varandra. Men stämmer det? Vad händer om vi genomför en omfattande komparation med hjälp av den senaste forskningens resultat?

Dessa frågor bildar utgångspunkt för antologin *Christianization and the rise of Christian monarchy*, i vilken ett stort antal forskare skärskådalar sina respektive länders riksbildning och kristnande mot bakgrund av möjligheten att finna röda trådar, karakteristiska likheter och spännande skillnader områdena emellan. Michael Gelting skriver om Danmark, Sverre Bagge och Sæbjørg Walaker Nordeide om Norge, medan Nils Blomkvist, Stefan Brink och Thomas Lindkvist tar sig an Sverige.

Boken har tillkommit dels genom individuellt arbete, dels genom diskussioner

i workshops. Följden av arbetsmetoden är att boken har blivit påfallande helgjuten och är lätt att använda som utgångspunkt för jämförelser mellan riket och tidsperioder. Författarna kan dra tydliga paralleller mellan händelseutvecklingen i olika länder men också sätta ned fingret på kraftigt divergerande tendenser. Något alla är överens om är sambandet mellan kunga- och furstemaktens etablering och ett verkligt omfattande kristnande av folket. Visserligen kunde kristna öar av stormän och köpmän existera långt tidigare, som i fallet med den lilla kolonin i Birka i mitten av 800-talet, men den slutliga omvändelsen i hela landet var ytterst beroende av att starka furstar samarbetade med driftiga biskopar. Vanligt folk kunde förbli icke-kristna ("hedningar") långt efter det att kungen och hans stormän anammat den nya läran, men det var bara en tidsfråga innan de skulle acceptera situationen och börja gå i kyrkan. Därmed inte sagt att alla härskare som använde sig av kristendomen hade framgång. Den danske kungen Harald Klak är ett exempel på misslyckande. Förr eller senare växte emellertid kristna kyrkor och biskopsdömen fram parallellt med framväxten av starka riket.

Eftersom boken rymmer många artiklar om olika länder är det omöjligt för varje enskild författare att gå på djupet med sina resonemang och genomföra fallstudier. Detta är en svaghet som hemsöker nästan alla antologier och som knappast går att undvika, men ibland känns det onekligen frustrerande att bara sätta frågetecknen i marginalen och inte kunna gå vidare. Så är exempelvis fallet när författarna översiktligt diskuterar förkristen kult och i förbigående kommer in på tempel och kulthus. Mot bakgrund av fynden på orter som Borg i Östergötland och Uppåkra i Skåne hade det varit befogat med en längre diskussion om vad sådana byggnader betydde i ett lokalt maktscenari, till exempel huruvida de skall tolkas som tecken på en förkristen kult som har anammat kristna element eller huruvida de representerar en koncentration av ideologisk makt till hövdingagårdar. Men i boken blir det aldrig någon diskussion – det saknas utrymme.

Ett annat svenskt exempel är Sankt Botvids helgonbiografi. Denna fascinerande text utgör vårt enda belägg för en icke-kristen reaktion i Svealand på 1120-talet och får därför en ordentlig presentation i Blomkvists, Brinks och Lindkvists kapitel, men utan att de källkritiska dilemman som vidlåder analyser av medeltida helgonbiografier blir diskuterade. Dylika problem drar ned helhetsintrycket av boken. Mina insikter i tjeckisk, ungersk, polsk och rysk historia är för svaga för att jag skall kunna uttala mig om liknande svårigheter i de kapitel som berör dessa länder, men jag finner det osannolikt att det inte finns motsvarande problem där.

Huvudintrycket av boken är att den först och främst är en god sammanfattning av var forskningen för närvarande står rörande riksbildningens första århundraden i norra och östra Europa. Själva kristnandet framstår i antologin endast som ett av flera element – låt vara det viktigaste – inom ramen för skapandet av de skandinaviska, slaviska och magyariska politiska system. Detta gör antologin till ett användbart referens- och syntesverk som väl motiverar en plats i en medeltids-

historikers bokhylla. För att verkligen förstå den andliga dynamik och den sociala potential som var knutna till kristendomen som sådan under seklerna före och efter år 1000 hade författarna dock behövt betydligt mer text till sitt förfogande. Lägg därtill att boken i mångt och mycket vilar på skriftliga källor och är att betrakta som en tämligen traditionell historikerprodukt, trots att arkeologin på sistone har stått för betydande landvinningar inom fältet. Mer tvärvetenskap hade inte skadat.

Dick Harrison

Philip Line, *Kingship and state formation in Sweden 1130–1290*, The Northern World, 27 (Leiden & Boston: Brill 2007). 697 s.

Ur en historiografisk synvinkel är det behandlade arbetet en milstolpe; för första gången föreligger ett detaljerat verk om 1100- och 1200-talens svenska historia på engelska. Den första delen av *Cambridge history of Scandinavia* (2003), som behandlar Nordens medeltid, är sparsmakad i sin behandling av den äldre medeltidens politiska utveckling, vilket gör detta faktaspäckade arbete mycket värdefullt. Britten Philip Line vill undersöka det högmedeltida svenska kungadömet i ljuset av utvecklingsvägar i andra delar av Europa. Han syftar till att analysera politiska konfliktlinjer under 1100- och 1200-talen, och kritiskt pröva kontinuiteter och diskontinuiteter när det gäller administration, geografisk indelning och religiösa funktioner. Han är inte så mycket ute efter att svara på frågan om Sverige under denna period var en stat eller ej – det finns ju ingen entydig definition på vad som konstituerar en sådan – utan vill undersöka "the dynamics of socio-political interaction" och se hur olika ideologier och regioner kom att infogas i kungadömet. Inte minst givande är det inledande kapitlet där Line går igenom nyare teoribildningar kring den tidiga staten och den medeltida administrationens struktur.

Trots bokens titel behandlas Sverige före 1130 utförligt i ett kapitel där författaren prövar teoribildningarna mot det svårgripbara och källfattiga tidiga svenska samhället. Han konstaterar att det inte fanns något omfattande maktsystem under folkvandringstid och vendetid. Den tätbefolkade Mälardalen kan däremot ha alstrat en expansion som var en kombination av handel, räder, tributtagande och bosättning. Hur svear och götar initialt knöts till varandra är ju okänt, men Line finner inga belägg för en principiell konflikt mellan svear och götar i källmaterialet. De bägge grupperna var assimilerade på 1100-talet då källäget börjar bli lite klarare, med andra ord innan en verklig "stat" hunnit utvecklas. Den mer eller mindre vetenskapliga diskussion som under senare decennier förts om det svenska kungarikets ursprung i svea- respektive götalandskapen blir enligt författaren irrelevant. De maktstrider som inträffade i perioden 1130–1252 kan inte ses som etniska konflikter, utan uppstod på grund av allianser som bitvis följde regionala mönster.

Däremot observerar Line, i likhet med bland annat Thomas Lindkvist före honom, att länderna norr om Mälaren tycks ha haft en specifik identitet i förhållande till götalandskapen. Medan de förra utmärktes av en relativt tät befolkning i mindre bosättningar, kännetecknades de senare av fåtaligare men större byar, något som kan ha underlättat skapandet av större magnatfamiljer med betydande maktresurser. Medan kungafamiljernas ursprung före 1130 inte är klarlagt är det tydligt att de tre härskarätterna under Lines undersökningsperiod – sverkersätten, eriksätten och folkungaätten – hade sina huvudsakliga domäner i götalandskapen.

Att Sverige över huvud taget utvecklades från ett lösligt väld till ett europeiskt kungarike kan i mycket förklaras av yttre influenser. Det var ett utpräglat exempel på en så kallad sekundär stat, vilket betydde att statsbildningsprocessen betingades av impulser från mer utvecklade grannar, framför allt Danmark. Att en intern social reorganisation av Sverige skedde med tiden har också bland annat att göra med att stormännens traditionella rikedomskällor – plundring, handel, tributer – deklinerade med nya förhållanden på 1000-talet.

Detta belyses genom en noggrann genomgång av lagar, territoriell indelning, skatter, ledungsväsen, befästningar, kyrkliga förhållanden, kungaideologi med mera. Line diskuterar samvetsgrant det omfattande forskningsläget och prövar de kontinuitetsmodeller som lagts fram av tidigare auktoriteter. Han finner gång på gång att dessa modeller ohjälpligt strandar på källkritiska grunder; försök att på arkeologisk eller onomastisk väg leda företeelser som husabyar och ledung tillbaka till vikingatid eller tidigare har byggt på tveksamma resonemang. Line finner i själva verket inga goda belägg för central administration före 1130. Lokala distrikt, det vill säga hundare/härader och deras underavdelningar, var ursprungligen troligen kontrollerade eller influerade av stormän. Det är först på 1200-talet, och framför allt efter 1250, som ett utvecklat kungarike av kristet-europeiskt snitt träder fram.

En av bokens många förtjänster är att den behandlar förhållandet till Finland på ett utförligt och integrerat sätt. Mot bakgrund av det finskspråkiga forskningsläget konstaterar Line att den svenska expansionen och kristendomens inträngande under 1100- och 1200-talen var en långsam och krängande process. Traditionellt uppmärksammade händelser som Birger jarls ”korståg” torde ha varit betydligt mindre avgörande (och kanske mindre blodiga) än vad som ofta antas. Den svenska administrationen i sydvästra Finland var fortfarande rudimentär i slutet av 1200-talet, men Line tror att områdets införlivande i ett eller annat rike i Östersjöregionen var oundvikligt med tanke på bristen på politisk organisation. Han för fram den intressanta hypotesen att Sveriges expansion bland annat betingades av misslyckandet söder om Finska viken 1220, vilket vände blickarna mot mer lättdominerade länder i norr.

Samtidigt som man imponeras av författarens inläsning lider boken av smärre brister. Det äldsta källstoffet, som han kontinuerligt hänvisar tillbaka till i sin

diskussion, är inte alltid korrekt refererat. Det förekommer påståenden om att götar skall ha omtalats i Ansgarsvitan, att Thietmar av Merseburg nämnt Erik Segersäll, och att skrivna belägg för vikingaaktiviteter i Finland inskränker sig till några sagareferenser (med förbigående av runologiska belägg och Adam av Bremen). Trots sin källkritiska ansats torgför han en del bastanta historietolkningar utan reservation, som att Olof Skötkonungs tillnamn skulle påvisa honom som skattekonung under danskt övervälde – flera andra tolkningsförslag föreligger.

Flera av de huvudteser som läggs fram kan inte precis sägas vara nya eller överraskande, då de tidigare framförts av historiker som Thomas Lindkvist och Peter Sawyer. Det som är delvis nytt är det stora och djärva helhetsgrepp som författaren tagit på ett svåröverskådligt forskningsläge som sträcker sig över flera discipliner. Han anknyter därvid till relevanta statsbildningsteorier och ser utvecklingen i ljuset av andra medeltida kungadömen. Mycket av argumenteringen bär i mina ögon rimlighetens prägel, samtidigt som man frågar sig om han inte driver sin tes om samhällsformens diskontinuitet lite för långt. Sista ordet är inte sagt i ämnet; forskare som Birgit Arrhenius och Thorsten Andersson har nyligen publicerat rön som går stick i stäv med Lines tes om den sena territoriella organisationen. Som referensverk kommer boken emellertid att bli outhärlig för en såväl svensk som internationell läsekrets genom den omsorgsfulla genomgången av forskningsläget.

Hans Hägerdal

Agnes S. Arnórsdóttir, Per Ingesman & Bjørn Poulsen (red.), *Konge, kirke og samfund: de to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder* (Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2007). 593 s.

Ett danskt forskarseminarium i april 2002 har nu resulterat i en omfattande antologi om *Konge, kirke og samfund* under senmedeltiden. Volymen innehåller 16 artiklar och ett sammanfattnings- och utblickskapitel. 15 bidrag behandlar Danmark, ett Island. Det övergripande temat är komparativt och syftar till att belysa de olika maktkulturer som var och en på sitt sätt karakteriserade senmedeltidens danska samhälle. Bidragen i sig är dock inte särskilt komparativa utan snarast fokuserade på enskilda aspekter, ofta med stark förankring i empirin. Det är gott om djupdykningar i lokalsamhällen och enskilda individer, men det är ont om teoretiska spekulationer och större jämförelser över tid och rum.

Antologin är indelad i fyra huvudavdelningar. I den första finner vi de förutsägbara redogörelserna för kungamaktens och kyrkans materiella resurser, främst skatteväsendet och jordegendomarna. Jens E. Olesen visar hur det danska samhället under slutet av 1200-talet och början av 1300-talet utvecklades till ett ståndssamhälle, hur kungen vid sin sida – som komplement och motpart – fick en

”menighet”, en *communitas*, vartill även bönderna räknades. I den andra delen av antologin koncentreras intresset till maktens iscensättande genom ritualer, ceremonier och monument. Som exempel kan nämnas att Søren Kaspersen analyserar det religiösa och politiska programmet i utsmyckningen av Heliga Tre Konungars kapell i Roskilde. Den tredje delen handlar framför allt om bönderna – om deras rättsliga position, deras relation till godsägare och, i Bjørn Poulsens artikel, om deras förhållande till det skrivna ordet. I den fjärde delen möter vi religionen som samhällsmakt: själägåvor, andliga gillen, predikningar, med mera.

Vissa artiklar sticker ut från helheten genom sina spännande infallsvinklar och resonemang. Anders Bøgh gör således en intressant poäng av de självägande böndernas funktion i egenskap av kunglig maktbas. Enligt Bøgh kontrollerade de självägande bönderna omkring 16 procent (och inte 12 procent, vilket är den sedvanliga gissningen) av alla danska gårdar vid tiden för reformationen. I vissa områden försvann de fullständigt, men i andra var de demografiskt betydande, och det fanns skäl därtill. Kungen värnade om de självägande i strategiskt och ekonomiskt betydelsefulla delar av riket, till exempel vid kusten, vid gränserna och vid slotten. I ett tidigt skede var han ute efter deras arbete och deras militära tjänster. I ett senare skede ville han pungslå dem genom allehanda penningpålagor. På 1500-talet drabbades de hårt av extraskatter.

En annan intressant artikel är Birgitte Bøggild Johannsens ”Køn, magt og minde”, i vilken de senmedeltida drottningarna tas upp till diskussion inom ramen för ett spännande hypotesbygge rörande maktmanifestering och skapande av offentligt minne. Genom att koppla genusaspekter till ritualer och konst blir det möjligt att finna nya vägar till forskning om kungamakts självförståelse. Jag vill även lyfta fram Per Ingesmans antologibidrag, med intressanta perspektiv på frågan om social kontroll i samspelet mellan bönder och överhet. Ingesman belyser de kyrkliga straffen och de tämligen höga böterna för sexualbrott i senmedeltidens Skåne och Bornholm.

Ett bärande tema i antologin utgörs av maktens mångfald, i betydelsen av både antal makter och manifesteringen av dessa. För det första visar författarna på den stora mängden formellt och informellt maktägande grupper i det senmedeltida Danmark. För det andra illustrerar bokens artiklar hur alla dessa maktägande institutioner och personer nyttjade sinsemellan olika uttrycksmedel, ideologier och strategier. Danmark, liksom övriga europeiska medeltidsriken, var ett territoriellt och kulturellt spänningsfält konstruerat av kvalitativt olika tyngdpunkter, vilka befann sig i konfliktfylld utveckling. Eftersom all makt ytterst vilade på människor och mänskligt agerande var makten stadd i konstant förändring. Genom att möta upp på landstinget, genom att experimentera med nya pålagor, genom att delta i kalendegillen och genom att investera i gravmonument både förstärkte och omstrukturerade senmedeltidens danskar maktsamhällets skilda element.

Som så ofta när det gäller antologier och artikelsamlingar är emellertid bokens

styrka och svaghet två sidor av samma mynt. Å ena sidan är det en fördel att artiklarna behandlar vitt skilda teman. Brokigheten i maktsamhället blir tydlig. Perspektiven blir vidare. Å andra sidan är det hopplöst svårt att få ett helhetsgrepp. Boken saknar en röd tråd, ett teoretiskt ramverk och en vision av vad det egentligen är redaktörerna och författarna vill ha sagt. Den enda gemensamma nämnaren är det i sig luddiga och svårdefinierade begreppet "makt". Någon uttömmande definition av vad författarna avser med termen finns inte, och jag har svårt att se att det ens hade varit möjligt med tanke på hur långt ifrån varandra vissa antologibidrag befinner sig. Resultatet är att *Konge, kirke og samfund* spretar åt olika håll och saknar en god syntes. Det sammanfattningskapitel som redaktörerna har lagt in på slutet fungerar snarare som forskningsmässig aptitretare än som utgångspunkt för en verklig ny förståelse av maktens realitet i det senmedeltida Danmark. Följaktligen blir det också svårt för läsaren att ställa komparativa frågor. Hur skilde sig det senmedeltida danska maktsamhället från det svenska och norska? Från det engelska och tyska? Hur skilde sig maktsamhället i periferin – till exempel i Göinge – från maktsamhället i centrum? För att kunna framlägga goda hypoteser om dylika spörsmål krävs ett helt annat angreppssätt, ett helt annat upplägg, än antologigenren i regel ger möjlighet till.

Denna kritik blir särskilt viktig om vi vänder oss mot det historiska utvecklingsperspektivet. En huvudpunkt i redaktörernas avslutande sammanfattning är att det fanns en bestämd riktning i maktsamhällets successiva omvandling. Under första hälften av 1500-talet genomgick Danmark en politisk-kulturell process som medförde att det "öppna" senmedeltida maktsamhället efterföljdes av ett mer slutet tidigmodernt maktsamhälle, i vilket kungamakten dominerade på ett helt annat sätt än tidigare. Åtskilliga maktaktörer, framför allt kyrkan, försvann från scenen. Perspektivet är inte särskilt förvånande, men med det brokiga val av teman för maktanalys som redaktörerna ställer sig bakom finns det stora möjligheter att göra det mer intressant än förut. Hur ser den tidigmoderna statens etablering ut mot bakgrund av ritualer, ceremonier, kyrkmålningar, umgänge på tinget, synen på sexualitet, kvinnans ställning och predikningar i kyrkan? Här får vi inga svar. Vad antologin framför allt redovisar på denna punkt är vad vi redan vet, nämligen att kungamaktens beskattning av folket ökade kraftigt i övergången till tidigmodern tid (Mikael Venges bidrag) och att fejderna mellan adelsmän och bönder var ett väsentligt samhällselement på 1400-talet men reducerades i betydelse i takt med att våldet genomgick en statlig monopolisering (Jeppe Büchert Netterstrøms bidrag).

I övrigt lämnas åtskilliga kulturella trådar hängande i luften. Märk väl: detta är ingen kritik mot de enskilda artiklarna. Men det illustrerar hur svårt det är att gestalta en stor historisk process mot bakgrund av antologin som vetenskaplig genre.

Dick Harrison

Paul Douglas Lockhart, *Denmark 1513–1660: the rise and decline of a renaissance monarchy* (Oxford: Oxford University Press, 2007). 279 s.

Janus Møller Jensen, *Denmark and the crusades 1400–1650* (Leiden & Oxford: Brill, 2007). 399 s.

Två nytkomna böcker, skrivna för en internationell publik, har båda en specifik fas av dansk historia i fokus: övergången från Kalmarunionens senmedeltida monarki till den tidigmoderna staten på 1500- och 1600-talen.

Paul Douglas Lockharts bok är en syntes av dansk historia från Kristian II:s trontillträde till införandet av enväldet. Det är i första hand en handbok avsedd att fungera som introduktion för engelskspråkiga läsare. Boken handlar om hela det oldenburgska väldet, det vill säga även om Norge, Island och Slesvig-Holstein. I centrum för redogörelsen står kungarna, i synnerhet Kristian IV, och deras politiska vägval, medan lokalhistoriska exempel och fallstudier lyser med sin frånvaro.

Den tilltänkta publiken förväntas inte känna till särskilt mycket, om ens något, om skandinavisk historia, varför det känns aningen förmädet att som svensk historiker komma med kritiska reflektioner över mängden onödig information i Lockharts text. Då är det desto värre att boken är behäftad med mängder av fel, både slarviga stavfel och graverande sakfel. Ronneby kallas Rønneby och Knäred Knäröd. De svenska riksföreståndarna Sten Sture d.ä., Svante Nilsson och Sten Sture d.y. påstås tillhöra en gemensam familj, "the Sture family of Dalarna", trots att det rörde sig om två helt olika ätter som inte alls kom från Dalarna. Och så vidare.

Lockharts selektiva inläsning av nordisk historia blir särskilt uppenbar när han konfronterar stora forskningsproblem som han inte är expert på. Ett typiskt exempel är Stockholms blodbad. Enligt Lockhart framkallades blodbadet av Sten Stures änka Kristina, som genom sitt juridiska försvar indirekt kastade skuld på så många svenska stormän att Kristian II och hans allierade fick en anledning att dra igång massakern. Lockhart hänvisar i noterna till Curt Weibull och avstår från att föra vidare diskussion, trots att hela blodbadshistorien dignar under motstridiga forskaråsikter. Han påstår dessutom att 82 svenska adelsmän dödades i blodbadet. I verkligheten rörde det sig om ett femtontal frälsemän och två biskopar; de övriga var borgare. Lockhart gör även gällande att det var förskräckelsen över blodbadet, kombinerat med Didrik Slaghecks inkompetenta styre, som gjorde det möjligt för Gustav Vasa att så snabbt nå avgörande framgångar i befrielsekriget. Enligt så gott som all modern forskning är detta fel: bönderna i Dalarna och Småland var likgiltiga inför Stockholmsborgarnas öde men desto mer upprörda över skattehöjningar och kungliga ingrepp i deras egna bygder. När Lockhart till råga på allt kallar Gustav för "the first king of an independent Sweden" (s. 16) ignorerar han hundratals år av medeltida historia.

Sådana missar är djupt beklagliga och visar på svårigheten för en enda forskare att bemästra ett så stort fack som Lockhart har gjort till sitt. I andra sammanhang är han betydligt mer öppen för att släppa fram forskningsdiskussioner. I redogörelsen för Kristian III:s maktövertagande och regeringstid hänvisar han till motstridiga uppfattningar i synen på maktbalansen mellan kung och adel – å ena sidan Erslev och Fabricius, å andra sidan Arup och Friis – och argumenterar övertygande för en tredje ståndpunkt ("a third possibility: that the Danish monarchy achieved a constitutional balance", s. 30). Här är Lockhart på sin egen intressemessiga hemmaplan, och texten inbjuder verkligen till läsning och debatt. Så fort han träder utanför den egna expertisens domäner blir dock resultatet lika illa som i redogörelsen för Stockholms blodbad.

Boken har en stark slagsida mot politisk historia. Här finns förvisso även kapitel om reformation, kultur och ekonomi, men med undantag för fokuseringen på Öresundstullen vilar dessa kapitel i den politiska historiens skugga. Framför allt betonar Lockhart det goda samarbetet mellan kungen och rådet, hur de var besjälade av "a common political ideology" i och med att de uppfattade det som sin av Gud givna uppgift att sträva efter "the welfare of the state". Resultatet var en effektiv monarki av senmedeltida snitt med balanserad budget och få interna tvister. Systemets akilleshäla var avsaknaden av flexibilitet och det faktum att alltför mycket berodde på de enskilda individernas kompetens.

Den andra boken, skriven av Janus Møller Jensen, är raka motsatsen till Lockharts syntes. Här handlar det om en djupdykning i en specifik fråga: korstågsideologins betydelse för den danska kungamakten och den danska kulturen under senmedeltid och renässans. Medan Lockhart ägnar sig åt övergripande resonemang borrar sig Jensen in i källtexterna och ligger empirin mycket nära. Han analyserar grundligt ett flertal politiska program som tidigare forskare knappt har velat beröra, till exempel Kristian I:s officiella (men allt annat än realistiska) planer på att leda ett korståg mot de osmanska turkarna samt de ambitioner som danska kungar och sjökrigare i början av 1500-talet nädde på Atlanten: drömmen att segla med korstågsflottor mot Grönland och Indien.

Av avgörande betydelse för Jensens resonemang är uppfattningen att det politiska och kyrkliga överskiktet i Danmark, både före och efter reformationen, delade samma korstågsvärderingar som florerade på kontinenten. Han vill se de danska ambitionerna på Atlanten i samma ljus som de portugisiska korstågen/upptäcktsresorna längs Afrikas kust. Han ägnar påfallande stort utrymme åt Martin Luthers tänkande rörande kampen mot turkarna. Danmark var, menar Jensen, en del av denna stora allmänkristna omvärld, präglad av det heliga krigets idé och praktik, varför vi bör förvänta oss åtskilliga nedslag av korstågsanda även på våra breddgrader.

Författaren drar upp exempel på danskar som verkligen drog ut i strid mot turkarna – Tyge Krabbe Mogensen, Holger Rosenkrantz, Just Høgh, Jacob Ulfeldt,

med flera – men tyvärr stannar det ofta vid hypoteser och namnuppräknig, eftersom Jensen saknar de nödvändiga källorna för att kunna relatera dylika ädlingar till anammandet av genuina korstågsideologier. Det kan lika gärna ha rört sig om unga män som ville ut och kämpa, se världen och komma hem med krigisk ära. Att kvantifiera uppgifterna är dessutom omöjligt, vilket Jensen själv erkänner. ("It is difficult to estimate how many Danes participated in the crusades against the Turks after 1536, but it was perhaps not that uncommon", s. 294)

Resultatet är en bok som är värdefull i och med att den fyller en lucka i forskningen, men det är svårt att utvärdera dess egentliga betydelse. Genom sin analys har Janus Møller Jensen övertygande visat hur idéer om det heliga kriget var väsentliga i den politiska kulturen i allmänhet och för de danska kungarnas självbild i synnerhet. Vad han inte förmår visa är den allmänpolitiska och allmänskulturella relevansen för själva ämnet. Boken bygger i lika stor utsträckning på hypotetisk argumentation som på empiriska fallstudier. De konkreta belägen i källmaterialet är alldeles för få för att läsaren av *Denmark and the Crusades* skall kunna skriva under på författarens huvudtes, nämligen att Danmark – till skillnad från Sverige – verkligen var "a great crusading nation".

Dick Harrison

Björn Asker, *Hur riket styrdes: förvaltning, politik och arkiv 1520-1920*, Skrifter utgivna av Riksarkivet, 27 (Stockholm: Riksarkivet, 2007). 253 s.

Den som enkelt vill skaffa sig en överblick över den svenska statsförvaltningens historia har ofta fastnat i bibliotekens dammiga böcker från förra seklets början. Omfattande deskriptiva volymer om olika ämbetsverk och valda delar av förvaltningen har varit vad som bjudits den vetgirige. Björn Askers senaste bok är därför ett välkommet tillskott för den som intresserar sig för organiseringen av den statliga förvaltningen i Sverige mellan 1520 och 1920. Asker har skrivit ett historiskt översiktsverk som han i förordet kallar för en handbok, avsedd för historiker, arkivarier och historieintresserade i allmänhet.

Det skall med en gång slås fast att det här inte är någon tesdrivande eller argumenterande historisk undersökning. I de allra flesta fall diskuterar inte Asker de konsekvenser som förvaltningens organisation hade på den genomförda politiken. Boken är en enkel och lättillgänglig genomgång av den svenska förvaltningen. Av den anledningen saknas också notapparat.

Något renodlat syfte redovisas inte men läsaren kan sluta sig till två huvudsakliga motiv. För det första vill Asker ställa frågan huruvida arkiven och dess "vittnesbörd om gångna tiders politik och förvaltning" (s. 13) har någon betydelse i dag. Något författaren menar att de har, bland annat genom kopplingen till våra dagars mönster inom politik och förvaltning. För det andra har boken skrivits för

att fylla behovet av ett förvaltningshistoriskt översiktverk, enligt Asker själv med avsikten att knyta samman politik och förvaltning med det skriftliga material som finns bevarat i arkiven. Som jag ser det framstår det senare motivet som det överordnade och det som fått styra framställningen.

Boken redogör tematiskt för olika delar av förvaltningen. Förutom den centrala statsförvaltningen omfattar boken bland mycket annat också kyrkan, krigsmakten samt kommunerna och landstingen. Varje kapitel avslutas med en käll- och litteraturanvisning; bland annat redovisas tryckta källutgåvor. Asker klargör att han betraktar Finland som en integrerad del av det svenska riket (s. 16), men bokens arkivupplysningar gäller endast för nuvarande Sverige. Detta är en liten brist, med tanke på den finska rikshalvans stora betydelse. För att fullt ut tjäna som referensverk hade det varit bra om det finska materialet hade varit med i hänvisningarna till källutgåvor och arkiv.

Bokens första kapitel tecknar ett forskningsläge kring svensk förvaltningshistoria. Ämnesområdet har legat i träda sedan mitten av 1900-talet, och det är i ljuset av denna bortglömdhet som boken skall läsas. De verk som Asker redovisar är mestadels gamla och med få undantag skrivna under första hälften av 1900-talet, eller till och med under 1800-talet. Den korta redogörelsen visar hur påfallande dåligt ställt det varit under senare år med historikernas intresse för analyser av förvaltningen. Det finns i stort sett inga undersökningar av mer modernt snitt, något som skiljer Sverige från många andra länder. Björn Asker exemplifierar med Danmark där det bland annat finns utgivet ett större översiktverk om förvaltningens historia.¹

Bokens andra kapitel ägnas åt en historisk översikt. Kapitlet tjänar som bakgrund till de därpå följande nio kapitlen, som vardera berör olika delar av förvaltningen. Redogörelsens fokus ligger på perioden intill 1815. Bokens har sin tyngdpunkt på institutioner, ämbeten och deras övergripande uppgifter. Av den anledningen beskriver vissa stycken ganska utförligt hur de olika delarna av förvaltningen förhöll sig till varandra. I vissa fall kan redovisningen bli uppräddande, men det är svårt att komma på något egentligt alternativ. Som Björn Asker skriver är en noggrann framställning en förutsättning för att läsaren skall förstå hur organisationen var tänkt att fungera. I det sammanhanget skall påpekas att boken i det stora hela redovisar det regelverk som fanns. På många av punkterna råder det stor osäkerhet kring om förvaltningen verkligen följde föreskrifterna. Forskning kring förvaltningen riskerar att se normerna som verkligheten och Asker kunde gott ha resonerat mer kring denna diskrepans, så som han gör när det gäller ämbetsmännens sportler, vilka han delvis problematiserar (s. 230).

I det tolfte och avslutande kapitlet sammanfattas redogörelsen och det ges också utrymme för en del diskussioner. Bland annat anknuter Asker till debat-

1. Grethe Ilsoe, Tim Knudsen, Erling Ladewig Petersen & Ditlev Tamm (red.), *Dansk forvaltningshistorie: stat, forvaltning og samfund*, 1–3 (Köpenhamn 2000).

ten om konsensus- respektive konfliktperspektiv avseende möjligheterna för de bredare folklagen att påverka de politiska besluten. Likaså ifrågasätter han den förenklade bilden att Axel Oxenstierna skulle vara den som låg bakom alla dagens svenska förvaltningsinstitutioner (s. 223ff.).

På det stora hela för Asker en öppen diskussion där han pekar på de luckor som finns i forskningsläget kring förvaltningen. Boken är, som jag ser det, ett välbehövligt försök att lyfta fram ett bortglömt forskningsfält. Den tjänar sitt syfte för den som behöver en lättillgänglig och informativ ingång till förvaltningshistorien. Den som söker en mer djuplodande studie kring förvaltningen och dess politiska konsekvenser, får leta på annat håll. Beröm skall ges till den utförliga innehållsförteckningen och registret som gör det lätt att hitta de ämnen läsaren är intresserad av.

Magnus Olsson

Kurt Lundgren, *Kalmar slotts förrädare: blodbadet på Öland – Ett 400-årsminne*, Borgholm: Lingstad Bok & Bild, 2007. 180 s.

I Kalmar- och Ölandsjournalisten Kurt Lundgrens senaste bok är det samlande temat ett av de stora militära förräderna i svensk historia. Det uttalade syftet är att öka vår kunskap om detta svek och några av de händelser som förräderiet förorsakade. I juli 1611, i inledningen till det så kallade Kalmarkriget 1611–1613, lämnade kommandanten på Kalmar slott, Christer Some, över det befästa slottet till danskarna och deras kung Christian IV.

Lundgren har en god förmåga att lyfta fram händelser som fallit i glömska. I hans tidigare verk *Öländsk historia* (2004) fick läsarna kunskaper om flera mindre kända förhållanden i den öländska historien. I sin nya bok har han kartlagt det fruktansvärda blodbadet på Öland hösten 1611 då 13 öländska bönder miste livet. Bakgrunden var att Christian IV tillskansat sig slottet i Kalmar och att Öland gav upp sin trohet till den svenske kungen. Den senare svarade med att sända sina trupper för att bestraffa ölänningarna när danskarna hade lämnat ön. Vid flera ting på Öland den hösten dömdes 13 ölänningar till döden av den svenske kungens män. Som vid flera tillfällen i historien visade det sig att nationaliteten var av mindre betydelse för människors lojaliteter. Lundgrens torra kommentar till detta är talande: "Det framgår väl också att ölänningarna inte hade tid med detta krig, som kom så olägligt i skörden!"

Lundgren har på ett förtjänstfullt vis bedrivit grundligare källstudier än tidigare generationers historiker, vilket han också med all rätt påpekar i några fall. Ett exempel på detta är Christer Somes antydningar om att krutet sinade för de belägrade på slottet i Kalmar, vilka har levt kvar som en förklaring till det svenska nederlaget. Lundgren smular sönder den tesen genom en närläsning av bevarat

källmaterial. Denna omvärdering borde historiker ha gjort långt tidigare eftersom korrespondensen från Karl IX:s läger visar att krut med all sannolikhet nådde det belägrade slottet sjövägen. Lundgren drar också den rimliga slutsatsen att Somes uppgivande av Vasaborgen förlängde kriget med Danmark genom att den danska framgången i Kalmar gav Christian IV motiv att fortsätta offensiven. Freden i Knäred i södra Halland 1613 kunde 1612 följaktligen ha blivit freden i Kalmar med ett sådant kontrafaktiskt antagande.

Kalmarkrigets händelser är egentligen inte något huvudtema i boken, men några viktiga krigsfakta återberättas av Lundgren och särskilt sådant som berörde sydöstra delen av riket Sverige. På så vis granskas den svenske officeren Sven Krååk och hans manns slakt på några hundra danskar inom nuvarande Nybro stads område. De mest osannolika folkliga berättelserna utmönstras i källgranskningen. Att jutarna nedkämpades – förmodligen till sista man – minner ännu den så kallade Jutabacken intill Jutarnas väg i Nybro om. Kungens son, den tonårige Gustaf Adolf, lyckades inta och bränna den danska staden Kristianopol strax söder om den svenska riksgränsen mot Blekinge. Namnet Kalmarkriget har uppkommit genom danskarnas erövring av slottet samt för att det svenska härläget var beläget i Ryssby några mil norr om Kalmar. Dessutom var Södra och Norra Møre härader i centrum för krigshandlingarna. Då är att bemärka att Älvsborgs andra lösen blev krigets final – en tung börda för folket och den svenska kronan att bära. Kriget drabbade hårt både den östra och den västra delen av riket.

Christer Somes förräderi och slutgiltiga öde är bokens ramberättelse. I de sista avsnitten har detta sökande tagit författaren till jordbruksbygden i Holstein, som i början av 1600-talet var en del av det danska riket. Den danske kungens tack till Some för överlämnandet av Kalmar slott var godset Rohlstorf, beläget några mil från Lübeck. På plats i den nordtyska församlingen finns källmaterial bevarat som hjälper Lundgren att återberätta Somes historia. På det godset gjorde uppenbarligen Christer Some sig hatad av den underklass som levde under lantegendomens jurisdiktion – i oktober 1618 blev denne svenske krigare i dansk sold ihjälslagen. På grymmaste vis blev hans tre banemän avrättade en tid senare. Så slutade Somes liv, en man vars reliefporträtt – en så kallad maskaron – enligt kalmaritisk tradition saknar tungan där det är placerat i trappan till Ståthållareväningen på slottets innergård.

Sammanfattningsvis har Kurt Lundgren skrivit en intressant bok som både behandlar det lokallistoriska – i synnerhet öländska – perspektivet men också den politiska kampen i Norden i början av 1600-talet. Förrädaren Christer Somes handlingar finner ingen nåd hos Lundgren; det är således en bok som tar moralisk ställning och finner argument för det.

Mats Johansson

Marie Löwendahl, *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal* (Göteborg: Makadam, 2007). 368 s.

I denna välskrivna litteraturvetenskapliga avhandling från Lund är kvinnors brevskrivande under gustaviansk tid i fokus. I centrum står fem kvinnor med olika bakgrund och position i samhället: Hedda De la Gardie, som var gift med Gustav III:s gunstling Gustaf Mauritz Armfelt; Julie Ekerman, som först var mätress åt överståthållaren i Stockholm Carl Sparre för att sedan bli gift med borgmästaren i Linköping Nils Björckegren; Brita Eleonora Müllern, hustru till bibliotekarien och boktryckaren Carl Christoffer Gjörwell; samt hennes och Gjörwells två döttrar Brite Louise och Gustafva. Syftet med avhandlingen är att undersöka hur dessa kvinnor använde brevgenren och hur de förhöll sig till de existerande ideal som omgärdade brevskrivandet under perioden. Löwendahl undersöker även vad skribenterna yttrade om sig själva som kvinnliga subjekt och vilka språkliga och stilistiska medel de använde i breven. Därtill analyseras vilka funktioner breven hade för avsändare och mottagare.

Som tydliggörs av avhandlingens frågor är det innehållet i breven och då främst hur skribenterna använde olika språkliga medel för att förmedla information, känslor och uppmaningar som står i centrum. Det är således breven som är studieobjektet, inte kvinnornas liv. Även om man får veta relativt mycket om kvinnorna och deras spännande och i flera fall omtumlande levnadsförhållanden saknar man som historiker tydligare kopplingar mellan deras livsöden och mer allmänna samhällreliga processer som elitens sociala reproduktion, politikens funktionssätt eller genusordningen i högreståndsmiljöer under gustaviansk tid. Sådana kopplingar mellan allmänna processer och de specifika fallen hade kunnat hjälpa till att förklara kvinnornas ageranden i olika situationer, som till exempel varför Hedda De la Gardie tycks ha accepterat sin makes många kvinnoaffärer. Personligen finner jag det också intressantare med analyser där man utifrån fallstudier försöker förklara mer allmänna samhällsförhållanden, än att, som Löwendahl, diskutera hur de studerade kvinnorna förhöll sig till madame de Sévignés sätt att skriva brev eller till den tyska brevteoretikern Christian Gellerts idéer.

Det är oklart vilka principer som har legat till grund för urvalet av skribenter och vad författaren vill kunna förklara med deras brev. Det valda tillvägagångssättet gör det svårt att dra några mer generella slutsatser om brevskrivande under perioden. I stället för exempel på skrivsätt hade författaren kunnat välja enbart aristokratiska kvinnors brevskrivande under en längre tidsperiod för att på så sätt kunna uttala sig om förändring över tid. Det är också svårt att uttala sig om huruvida det fanns ett typiskt kvinnligt sätt att skriva brev så länge inga jämförelser görs med mäns brevskrivande. Några sådana komparationer gör dock inte författaren, vilket innebär att påståenden som att kvinnliga skribenter ursäktade sina brev "i större utsträckning" är problematiska. Det finns otaliga exempel på att

även manliga skribenter kunde ursäktas sin handstil, att de skrev brev i alltför stor hast eller att mottagaren besatt betydligt mer kunskap än avsändaren.

Kritiken av själva utgångspunkterna för studien betyder emellertid inte att de analyser som Löwendahl faktiskt gör är ointressanta. Hon visar tydligt hur kvinnorna – trots samma brevideal – anpassade sitt skrivande till divergerande situationer och hur väl de behärskade olika språkliga uttrycksmedel. De hade således god kännedom om brevmediets möjligheter och de olika typer av budskap som kunde förmedlas med hjälp av brev.

Löwendahl analyserar även på ett övertygande sätt de skillnader som existerade mellan skribenterna. De la Gardie var en aristokratisk brevskriverska som hade tillägnat sig det franska brevidealet, vilket innebar att hon utifrån en säker social position uppvisade distans till både omvärlden och sig själv. Brevens utformning påverkades även av ambitionen att vilja underhålla samtidigt som mottagaren skulle informeras om olika ekonomiska och politiska förhållanden. Julie Ekermans brev, däremot, präglades av att hon hade en betydligt mer osäker social position med tanke på att hon först var älskarinna åt en medlem av den politiska eliten och sedan blev hustru till en borgmästare som hade Ekermans förre älskare att tacka för sin position. Löwendahls analys av hur Ekerman hanterade anpassningen och spänningen mellan det gamla livet som aristokratisk mätress och det nya livet som borgmästarhustru är den mest intressanta i avhandlingen. Författaren visar hur Ekerman var tvungen att balansera mellan olika uttryckssätt för att dels upprätthålla förbindelsen med Sparre, dels etablera en ny form av relation till den forne älskaren byggd på tillit och materiellt stöd.

Den sista delen av avhandlingen koncentreras kring kvinnorna i familjen Gjörwell. Enligt Löwendahl uppvisade de en ny typ av borgerligt ideal där känslomässighet och familjeliv betonades i breven. Detta innebar att äkthet och pastorala beskrivningar blev viktigare än att underhålla eller förmedla information om betydelsefulla politiska skeenden. Här saknar man en tydlig diskussion om vilken utbredning idealet hade i Sverige vid denna tid. Var kvinnorna i familjen Gjörwell pionjärer eller hade andra redan börjat skriva i enlighet med detta ideal? Analysen av familjen Gjörwells brev visar därmed både styrkan och svagheten med Löwendahls arbete: å ena sidan innehåller den intressanta undersökningar av brevens innehåll och retorik, å andra sidan brister den i kopplingen till de centrala samhällsförhållanden som brevskrivarna var del av och som de även formade med sina handlingar.

Patrik Winton

Karsten Alnaes, *Historien om Europa: uppbrott 1800–1900* (Stockholm: Bonniers, 2006). 735 s.

I den tredje delen av *Historien om Europa* berättar Karsten Alnaes om Europas uppbrott från det gamla samhället och framväxten av det moderna samhället under 1800-talet. Alnaes har en bakgrund som författare och journalist med ett historiskt intresse, men har själv inte sysslat med primärforskning. Han är känd bland annat för sitt verk om norsk historia och har deltagit i norsk tv, vilket gör honom till något av en norsk Herman Lindqvist. Att framställningen är välskriven och intressant ur ett populärhistoriskt perspektiv kommer därför kanske inte som någon överraskning. Däremot har framställningen vissa brister i form av inre motsägelser och den lyckas inte riktigt förmedla en sammanhållen syn på Europas historia.

Boken är disponerad utifrån fyra huvudsakliga teman, av vilka det första, "Från Waterloo till Wien", behandlar Frankrikes, Rysslands och Habsburgska rikets historia. Innehållet i dessa delar är relativt välkänt och inkluderar politiska personer som Napoleon, Dreyfus, Alexander I och von Metternich men även kulturpersonligheter såsom Beethoven med flera. Den andra delen är ett tematiskt avsnitt med rubriken "Framsteget" och behandlar den industriella revolutionen, de nya vetenskaperna och tre pionjärer: Freud, Marx och Darwin. I det tredje avsnittet lyfter författaren fram det dagliga livet i ett socialhistoriskt perspektiv. Det avslutande avsnittet behandlar nationalismen och hur nationer som Tyskland, Grekland, de olika balkanländerna, Ungern, Rumänien, Polen, Italien och Finland blev till. Avsnittet innehåller även ett kapitel, "Den överlägsne europén", som utifrån ett kritiskt perspektiv granskar kolonialismen, samt "Europas århundrade", som sammanfattar bokens tema om uppbrottet från det gamla samhället och det moderna samhällets genombrott.

Bokens främsta styrka är författarens narrativa förmåga, som gör historien spännande, och intressant. Dock är framställningen problematisk rörande vissa teoretiska utgångspunkter och den lider stundvis av inre motsägelser. Den här svagheten blir tydlig i avsnittet om hur nationerna blev till samt i ett kort teoretiskt avsnitt där författaren argumenterar utifrån ett konstruktivistiskt synsätt och anser att nationerna skapades instrumentellt av en politisk elit. När han väl kommer till de historiska fallen frångår han dock det här perspektivet och låter i stället framställningen vila på primordiala utgångspunkter i fråga om nationalismen på Balkan och östra Europa. Detta trots att det är i just de här områdena som religiösa, regionala och sociala grupptillhörigheter vore viktigare att framhålla än etnisk tillhörighet med rötter från antiken och medeltiden.

Författaren har en ambivalent syn på Västeuropas utrikespolitiska roll som världshärskare och kolonisationsator. När det gäller kolonierna i tredje världen har författaren ett kritiskt perspektiv på Västeuropéernas gärningar, medan han för Bal-

kan i stället kritiserar invånarna för att de hårdnackat höll fast vid sina seder och fördomar. I det grekiska fallet visar författaren en västeuropeisk överlägsenhet och skriver att den grekiska patienten var krasslig och "lät sig endast motsträvt förvästligas" (s. 510).

Alnaes betraktar Balkan som ett kulturellt bakvatten, men trots den mörka bilden avvisar han explicit synen på att Balkan skulle ha en inneboende strukturell sjuklighet som kan förklara krigen i området under 1990-talet. Författaren verkar ändå inte ha tagit del av kritiska studier kring Västeuropas syn på Balkan, som exempelvis Maria Todorovas *Imaging the Balkans*, samt den senaste kritiken mot att just använda begreppet "Balkan".

Också Ryssland beskrivs utifrån sina underutvecklade sidor i relation till Västeuropa och i kapitlet "Mot en polisstat" förs tankarna till en strukturell kontinuitet av problem via den kommunistiska säkerhetspolisen till dagens Putin-välde. Författaren har i beskrivningen av Ryssland hämtat inspiration från Richard Pipes och i likhet med avsnittet om Balkan bidrar det till ett tydligt västeuropeiskt perspektiv på hela Europas historia.

Rent generellt saknas en diskussion om var Europas gränser gått och hur de har förändrats. Framställningen är inte geografiskt heltäckande och av någon anledning behandlas exempelvis varken Belgien, Spanien, Portugal eller Schweiz. Det är inget genuint europeiskt perspektiv som författaren förmedlar utan snarare ett traditionellt nationellt. Ett tydligt exempel på det är att 1848 års revolution inte behandlas i en europeisk kontext utan som separata nationella händelser. Författaren saknar också en diskussion om de tidsmässiga gränserna för 1800-talets historia och behandlar till exempel inte frågan om det långa 1800-talet.

Boken domineras av ett manligt perspektiv där personer som kämpat för lika rättigheter mellan könen saknas. Det är inte så att genusperspektivet är uteslutet, men inte en enda känd kvinnorrättskamp lyfts fram trots att boken är fylld med individuella aktörers öden.

Sammanfattningsvis är boken läsvärd för den som vill inhämta 1800-talets historia på ett narrativt attraktivt sätt. Framställningen har också svagheter genom sitt tydliga västeuropeiska, manliga och nationella perspektiv och med en problematisk behandling av historien i östra Europa och på Balkan där varken den tidsmässiga eller geografiska avgränsningen problematiseras.

Anders Blomqvist

Tomas Nilson & Martin Åberg (red), *Företagaren som kulturbärare: perspektiv på företagarkultur 1800–2000*, Lund: Studentlitteratur, 2007. 246 s.

Företagandets historia har sällan skildrats på ett intressant och nyanserat sätt för studenter. Denna kursbok under redaktion av Tomas Nilson och Martin Åberg är därför ett välkommet bidrag. Här behandlas en tid då industrialismen kom att sätta sin prägel på olika företagargrupper. Författarna gör inte anspråk på att ge en generell bild av den svenske företagaren, inte heller vill de peka på en homogen företagskultur i Sverige. I ett antal fallstudier problematiseras företagaren som kulturbärare. Genom att välja denna metod anser författarna att de via en rad olika teman kan fånga in företaget under olika tidsperioder. De teman som behandlas omfattar allt från patriarkalism till entreprenörskap och sociala nätverk. Det innebär att antologin vill visa på en spännvidd och vänder sig till studenter i ämnen som ekonomisk historia, historia och företagsekonomi. Undertecknad har själv använt denna bok i en kurs om ledarskap och företagande för sommarstudenter vid Stockholms universitet. Min personliga uppfattning är att merparten av texterna är välfungerande. Det har tidigare saknats bra pedagogisk litteratur i ämnet. Självfallet saknas vissa aspekter, vilket jag återkommer till, men som helhet ger den ett gott intryck. Vad handlar då de olika fallstudierna om?

Tomas Nilson belyser företagares självbilder genom att studera biografier och memoarer. Läsaren får lära sig de bakomliggande motiven till att företagaren väljer att skriva en självbiografi. Artikeln manar därför till källkritik. Nilson hävdar att ett företagsideal framträder i biografierna, vilket delvis har sin grund i den kapitalistiska kulturen. På så vis har företagares biografier ofta formats till en specifik genre där vissa teman ständigt återkommer. Bland annat ville den typiske företagaren tidigt framstå som en "self-made man", som nått sin position genom hårt arbete och talang. Något som saknas är en jämförelse med kvinnliga företagares biografier. De är förvisso få, åtminstone historiskt sett, men det finns ett antal. En jämförelse mellan exempelvis Paul U. Bergströms memoarer och Wilhelmina Skoghs minnesanteckningar hade varit intressant.

David Tjeder gör en jämförelse mellan Lo Smiths och Lars Johan Hiertas biografier. Han problematiserar bland annat manlighet och bildningsborgerskapet. Vidare belyser Staffan Wennerholm hjälteidealet i Gustaf Daléns skepnad. Det är bra att författarna kommer in på frågor om kön och företagande tidigt i studien. Dessa två texter upplevde dock en del av mina studenter som något svårlästa och därför måste man som lärare sätta in dem i ett bredare sammanhang. Ett inledande kapitel som i allmänna, kronologiska drag redogör för det svenska företagandets historia hade nog underlättat läsningen.

I en fallstudie ger Christer Ericsson och Björn Horgby en översiktlig presentation av den borgerliga patriarkens sätt att bemöta de underlydande anställda.

Hur detta kom till uttryck i moral och företagande belyses väl med empiriska exempel.

Birgitta Jordanssons text diskuterar synen på utbildning bland chefer i näringslivet. I början av 1900-talet var det vanligt att skaffa praktisk erfarenhet från arbetslivet, snarare än utbildning på universitet och högskola. Jordansson skriver om betydelsen av formell utbildning och informella nätverk som en väg in i karriären. Bland annat problematiseras kvinnors svårighet att nå topposterna i näringslivet.

Ulla Eriksson Zetterquist fortsätter att diskutera detta angelägna tema i företagskultur och genus. Hon berättar om "Hawthorne-experimentet", som var en del av *Human relations*-rörelsens resultat, men hon går inte in på vad Elton Mayos teori gick ut på och vad det innebar för företagandet i stort. Det är lite synd då denna bakgrund behövs för att förstå sammanhanget.

Familjen och släktens betydelse för företagandet uppmärksammas i en artikel av Leos Müller. Han avslutar positivt med orden att kvinnors plats i "företagsvärlden har blivit fullt accepterat" (s. 198). Han nämner exempelvis hur smidigt Christina Stenbeck efterträtt fadern Jan Stenbeck. Hennes kompetens uppmärksammades före hennes kön, enligt författaren. Men vad Müller glömmer bort är att flera familjedynastier ännu i dag brottas med frågor om kön och kvinnliga efterträdare. Till exempel har den största dynastin Wallenberg ännu inte uppmuntrat någon kvinna från familjen att ta en ledande post. Müllers kommentar strider därför även emot de resultat som Jordansson kommer fram till i sin artikel om kvinnors osynliggörande i näringslivet.

Det sista kapitlet avrundas med en uppsats om jordbruk och företagande, författad av Therese Broman. Det gör att boken slutar lite abrupt och nog hade den tjänat på en avslutande sammanfattning, där bidragen vävts ihop. Emellertid gör författarna överlag ett gott arbete. Däremot saknas en övergripande teoretisk diskussion kring företagande. Det hade varit relevant, då texterna framför allt skall läsas av studenter. Varför utelägna Schumpeters entreprenörsteori, när den skymtar fram mellan raderna? Positivt är dock att ett underliggande genusperspektiv framträder i ett antal av texterna. I varje kapitel ges också en översikt med rekommenderad litteratur för fortsatta självstudier. Sammanfattningsvis är *Företagaren som kulturbärare* välstrukturerad och intresseväckande. Boken är dessutom utmärkt att använda i undervisningen.

Therese Nordlund

Merete Mazzarella, *Fredrika Charlotta född Tengström: en nationalskalds hustru* (Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 2007). 330 s.

Merete Mazzarella, professor i litteraturvetenskap vid Helsingfors universitet, har skrivit en engagerande biografi om Fredrika Runeberg. Nationalskaldens hustru var själv författare och har skrivit det verk som kallats Finlands första historiska roman, *Fru Catharina Boije och hennes döttrar*, utkommen 1858 och positivt recenserad. Mazzarella presenterar inte något nytt material om Fredrika Runeberg men prövar andra perspektiv. Fredrika Runebergs liv och författarskap tecknas utifrån ett stort brevmaterial och i dialog med annan forskning. En av de tidigare biografiförfattare som inspirerat Mazzarella är Åsa Arping, som lyft fram kontextens betydelse, och som uppmärksammat de påfallande likheter som finns mellan flera kvinnliga författare samtida med Fredrika Runeberg. Motiv som det unika, brådmogna barnet, den unga kvinnan med en stor intellektuell kapacitet men utan talanger för sällskapslivet, och skrivandet som en förbjuden aktivitet som egentligen hörde hemma i mannens värld och som därför måste döljas, är återkommande i kvinnliga författares självförståelse under 1800-talet. Teman som hur något berättas, vilken retorik som används, har inspirerat Mazzarella, som påpekar att hon haft ambitionen att skriva en bok som ska kunna läsas också av andra än litteraturhistoriker, och därför är referaten av de historiska romanerna fylliga. Boken är tematiskt strukturerad efter en kronologisk ryggrad, där vissa kapitel huvudsakligen ägnas Fredrika Runebergs verk och andra olika brytpunkter i livet.

Fredrika Charlotta Tengström, född 1807 som den yngsta av fem syskon, flyttade som liten till Åbo med sina föräldrar. Fadern Carl Fredrik Tengström hade tjänst vid regeringskansliet och beskrivs som mild och överseende, medan modern Anna Margareta, född Bergbom, tecknas som mer konventionell. Fredrika läste mycket som barn och började tidigt skriva berättelser. Fredrika Charlotta Tengström gifte sig med Johan Ludvig Runeberg 1831. De två hade setts redan som barn eftersom de var sysslingar och umgicks i samma kretsar. Det är påfallande hur ofta man gifte sig med släktingar – kanske visar det att kretsen av passande äktenskapskandidater inte var så stor, och att det var viktigt att hålla ihop allianser. Liknande mönster har Anita Göransson sett i Sverige vid samma tid.

Fredrika Runeberg kom att föda åtta barn – sju av dem pojkar – men trots den stora familjen försökte hon att skriva. Självfallet var det motigt, och Fredrika led mycket av det motstånd som mötte skrivande kvinnor. Merete Mazzarella sätter in Fredrika Runeberg i tidens sammanhang av skrivande kvinnor och belyser genom många exempel den verklighet många kvinnor levde i, av förtryck i arrangerade äktenskap, och i avsaknad av de möjligheter som männen hade. Det är beklämmande att se hur kvinnor av de flesta sågs som andra rangens människor, och överallt fanns inställningen att en man kunde vara ”tio gånger sämre” än en kvinna

utan att ses som dålig, en krass formulering från Fredrikas make.

Ibland kom det största motståndet från andra kvinnor, som ansåg att kvinnan borde hålla sig till hem och familj och inte engagera sig offentligt. Den inställningen mötte Fredrika Runeberg vid grundandet av den andra fruntimmersföreningen i Finland år 1846 i Borgå, där familjen då bodde. Föreningen hade som syfte att hjälpa fattiga barn och kvinnor och grundade en skola för fattiga flickor. Men många befarade att flickorna skulle bli högfärdiga om de lärde sig för mycket, och att de då inte längre skulle veta sin plats.

Det var med *Simrith*, en prosaskiss, som Fredrika Runeberg gjorde sin litterära debut och den hade sitt ursprung i en äktenskaplig kris. Motivet i berättelsen är den förskjutna hustrun som till slut fick full upprättelse. Den fick fina recensioner och publicerades senare i *Teckningar och drömmar* 1861. Fredrika Runeberg fick hela livet uppleva hur hennes man blev förälskad i andra kvinnor, och genom hans berömmelse intresserade sig också andra för den store skaldens "flamnor". De olika kvinnorna ansågs ha inspirerat nationalskalden till hans litterära alster. Merete Mazzarella ifrågasätter äldre litteraturhistorikers syn på Johan Ludvig Runeberg att han "egentligen" alltid satte hustrun främst, och menar att det som de överslätande tolkat som godmodigt och skämtsamt i hans sätt mot Fredrika egentligen bara är tecken på oerhörd självupptagenhet. I motsats till tidigare positiv kritik blev mottagandet sämre för Fredrika Runebergs andra historiska roman *Sigrid Liljeholm*. En raljant recension i *Helsingfors Dagblad* kom att bli en tagg som satt kvar hos Fredrika Runeberg resten av livet, och den hämmade hennes författarskap.

Fredrika Runeberg led som vuxen av en tilltagande dövhet som isolerade henne från sällskapslivet. Kanske var det därför som hon så bestämt framhävde behovet av att kommunicera, av att bli sedd, tror Mazzarella. Hon utgår också från att Fredrika Runeberg i viss mån njöt av att vara ett offer, eftersom hon så fogligt fann sig i makens affärer med andra kvinnor. Men det kan vara svårt att veta vad som låg i hennes personlighet och vad som snarare var förankrat i tidens patriarkala kultur.

Som svensk och icke litteraturhistoriker hade jag vid läsningen ibland svårigheter med att hålla reda på olika personer i boken, eftersom jag inte tidigare var insatt i Runebergs privatliv. Likaså kändes det ibland förvirrande när associationer till litterära verk då och då skymde sikten för händelseförloppet. Övergången från Fredrikas barndom till hennes vuxna liv kändes också lite hastig. Men sammanfattningsvis är Mazzarellas bok en intressant och inklämmande biografi, som ger en fin inblick i 1800-talets samhälle och i de litterära kretsarna kring familjen Runeberg, en inblick som ger en bitter eftersmak med tanke på alla kvinnliga förmågor som kvävdes i detta patriarkala samhälle.

Eva Helen Ulvros

Owe Røren, *Idioternas tid: tankestilar inom den tidiga idiotskolan 1840–1872* (Sollentuna: Intellecta Docusys, 2007). 306 s.

”When men are gathered together for a common purpose, their object being common, their mind being blended; they cease to think as many; the same idea flows from the brain.” – Edward Seguin

Med detta citat inleder pedagogen Owe Røren sin avhandling om bildandet av de första skandinaviska så kallade idiotskolorna. Pedagogiska instanser för personer som ansågs vara mer eller mindre obildbara – de kan sägas ha motsvarat dagens särskolor. Det uttalade syftet med Rørens forskningsbidrag ”är att undersöka tänkandet kring de första initiativen att undervisa, uppfostra och behandla idioter i Norden och Mellaneuropa”. Avhandlingen avgränsar sig till perioden 1840–1870, vilket utgör den huvudsakliga tiden för bildandet av dessa skolor i Norden. Detta skedde enligt centraleuropeisk modell och processen initierades av hospitalläkare som helt enkelt ville få bort de så kallade idioterna från hospitalen.

Centralt i den empiriska undersökningen är pionjerna eller, som de då kallade sig, idiotvännerna. Läsaren får också stifta bekantskap med hospitalläkarna och med grundarna. Bland de tidiga namnen märks Édouard Seguin, Johann Guggenbühl och Carl Wilhelm Saegert. Dessa väckte under 1840-talet stor uppmärksamhet hos många engelska och amerikanska läkare och kom att ha stark påverkan på de reformarbeten som då pågick inom psykiatrin. Dessa tre föregångsgestalter fick också betydande inflytande i Norden.

I avhandlingens andra empiriska del sammanför Røren flera biografier med nordisk anknytning. Här framhålls mängden och den närmast förvirrande variationsrikedomen i de tankemönster som rådde. Efter att ha presenterat såväl grundare som hospitalläkare för Røren oss in i avhandlingens tredje empiriska del, idiotvännernas värld. Det var i huvudsak pedagoger med erfarenhet från dövstumskolan som startade systematisk undervisning av de så kallade idioterna. Idiotpedagogiken var på framväxt, och här hade kvinnor en framträdande roll, visar Røren. Författaren uppehåller sig särskilt vid den svenska pionjeren Emanuella Carlbeck, en självlärd kvinna som nyttjade såväl religiös- som feministisk strategi för att röna framgångar.

Den tidigare forskningen på området har kännetecknats av fyra olika spår eller tolkningsramar: en historiskt texttolkande, en diskursanalytisk, en konstruktionistisk samt en ideologikritisk. Røren utgår i sin avhandling från tre perspektivistiska linjer: en personhistorisk, en pedagogik-/medicinhistorisk och en kunskapshistorisk. Inom dessa ramar ryms många teoretiska tankegångar från hans föregångare, inte minst Ludwik Flecks lära om tankestil och tankekollektiv. Ett medvetet och motiverat teoretiskt förfarande som också faller väl ut i analysen. Vad man dock kan sakna är en mer genomgående teoretisk applicering på det empiriska materialet.

Røren har använt sig av ett gediget och varierat källmaterial från tiden. Detta märks i avhandlingens såväl teman som omfång. Ämnet introduceras väl och de empiriska genomgångarna är logiskt och kronologiskt arrangerade. Avhandlingens bredd blir både en styrka och en svaghet. Till styrkorna hör mångfalden. Avhandlingen skär brett geografiskt; den introducerar åtskilliga tänkare, föregångsgestalter, och därmed en mängd olika tankestilar. Även teoretiskt och ämnesmässigt är det en bred skildring och Røren opererar gärna tvärvetenskapligt. Han betonar också själv att han författat mer än enbart en pedagogisk avhandling – *Idioternas tid* är också ett stycke medicinhistoria.

Svagheten ligger i att det känns som om Røren vill alldeles för mycket inom ramen för avhandlingen. Mängden grundmaterial får inte alltid det utrymme som det skulle behöva för att bli fullt synligt för läsaren och för att verkligen få texten och resultaten att andas. Trots det i många fall komprimerade innehållet – eller kanske just därför – kan jag sakna vissa kontextualiserande bitar. Røren har förstås tecknat en bakgrundshistoria till sitt ämne, men jag känner ändå brist på samtidssammanhang. Inte minst för att avhandlingen behandlar tankestilar. Det finns förmodligen ingen tankeskola som varit en filosofiskt ren och homogen slutet enhet. Detta säger inte heller Røren, långt därifrån. Men det är svårt att fånga den bredd som han önskat greppa på det utrymme som stått till buds, särskilt när de historiska rotträdarna inte känns helt uppnystade. Författaren tecknar också indirekt genom porträtterandet av Emanuella Carlbeck en bild av en utvidgad kvinnoroll, också detta utan någon vidare kontextualisering. Mångfalden till trots, emellanåt saknas mer övergripande analyser som kunnat avtäcka den stora enhetliga bilden av idioternas tid.

Följden av den utveckling Røren beskriver blev att man kunde göra något för de utvecklingsstörda som grupp betraktad. En historia som redovisar de svagas och utsattas situation är alltid betydelsefull och en del svagheter till trots är detta tveklöst en informativ och angelägen avhandling.

Ramona Ivener

Johan Edman & Kerstin Stenius (red.), *On the margins: Nordic alcohol and drug treatment 1885–2007* (Helsingfors: Nordic Centre for Alcohol and Drug Research, NAD, 2007). 370 s.

Det kan tyckas vara en självklarhet att individer som lider av svåra sjukdomar eller sjukdomsliknande tillstånd skall få bästa tänkbara vård. Kanske kunde man lika självklart anta att de behandlingsmetoder som erbjuds är grundade på forskning eller väl beprövad erfarenhet. Att behandling av alkohol- och drogberoende ofta snarare har grundat sig på ideologiska principer eller okritisk följsamhet till gamla traditioner blir tydligt när man läser de olika bidrag som samlats till en antologi av Johan Edman och Kerstin Stenius.

I 14 uppsatser gör forskare från de nordiska länderna nedslag vid viktiga tidpunkter i formerandet av nordisk beroendevård under de senaste 150 åren. Färden går från de sanatorieliknande institutioner som växte fram i slutet av 1800-talet för vård av svenska medelklassalkoholister, fram till de offentligt finansierade injektionsrummen för tunga narkomaner i Oslo under 2000-talet. Fram till slutet av 1800-talet betraktades beroendetillståndet främst ur ett moralistiskt perspektiv, där missbruk tolkades som ett uttryck för en svag karaktär. Först sedan alkoholkonsumtionen antagit närmast epidemiska former, tillsammans med att vissa nyckelpersoner inom läkarskrået intresserat sig för problemet, började beroendetillståndet betraktas som behandlingsbart.

Debatten om beroendevårdens utformning har regelmässigt karakteriserats av kontroverser och stridigheter på olika områden, ofta starkt ideologiskt färgade. Ett syfte med boken är att undersöka om det finns något typiskt "nordiskt" i nordisk beroendevård, det vill säga om gemensamma faktorer kan urskiljas i hur beroendevården utformats i respektive land, och vad som drivit de tidvis relativt drastiska förändringarna av behandlingssideologin.

I de nordiska länderna har beroendevården präglats av att de sociala myndigheternas ansvar gått mycket längre än att enbart stödja rent sociala aspekter av rehabilitering, såsom hjälp med boende och arbete. Bedömning, vårdhänvisning, uppföljning, finansiering, med mera, har i mycket legat inom Socialtjänstens domän. En anledning till detta är att missbruk och beroende i stor utsträckning definierats som en konsekvens av sociala faktorer, snarare än av medicinska. Frågan om *vad* som mer precist skall behandlas inom beroendevården har det länge rätt delade meningar om. Två traditioner kan urskiljas i denna diskussion. Den ena traditionen kan kallas det medicinska perspektivet. Anna Prestjans kapitel om tidig svensk institutionsvård för alkoholister, där svenska läkare införde en ny mer diagnostiskt orienterad beskrivning av beroendetillståndet, beskriver ett tidigt exempel på detta perspektiv. Ett annat exempel är det starka genomslag som den amerikanska Minnesota-modellen fick i Norden under senare delen av 1900-talet. Inom denna rörelse betonas starkt beroendetillståndet som en sjukdom, vilket bidragit till att det medicinska perspektivet får sägas vara dominerande i dag. Det andra perspektivet, det sociala, utgår från att beroende och missbruk är en konsekvens av till exempel sämre uppväxtförhållanden och svag moral eller ett uttryck bland andra för allmän missanpassning.

Hur man definierar ett beroendetillstånd borde naturligtvis få konsekvenser för valet av behandlingsmetod, något som dock inte alltid varit fallet i Norden. Oavsett om beroendet definierats utifrån ett medicinskt eller socialt perspektiv har behandlingsreceptet i stor utsträckning varit detsamma, nämligen *arbete* i olika former. Mer eller mindre frivilligt vistades individer under långa perioder – ibland uppemot ett år – i institutionsliknande miljöer, där det dagliga livet bestod av fysiskt arbete varvat med måltider, somatisk omvårdnad och vila. Fullständig av-

hållsamhet från alkohol var ett krav. Längre fanns inga farmakologiska behandlingsalternativ att erbjuda. Först i och med introduceringen av Antabus på 1950-talet förändrades bilden. Antabus blockerar kroppens förmåga att bryta ned alkohol och ger mycket obehagliga konsekvenser vid alkoholkonsumtion. Antabus passade genom sin farmakologiska profil därmed bra in i de flesta behandlingsprogram.

Med undantag för Danmark har beroendevården annars kännetecknats av ett starkt motstånd mot läkemedelsbehandling. Tonvikten i alkohol- och narkotikapolitiken har över huvud taget ofta snarare legat på förebyggande åtgärder än på behandling, med totalförbud i Finland eller motbok i Sverige som exempel.

En utgångspunkt för författarna har varit att fånga vad de kallar "formative moments" – förändringar som mer genomgripande påverkat beroendevården. I boken ges stort utrymme åt att belysa enskilda pionjärer som skapat förändring i rådande behandlingsklimat, trots att olika lagrum starkt reglerat utrymmet för sådana.

Boken illustrerar också exempel där pionjärer introducerat behandlingsalternativ innan tiden så att säga varit mogen, med tragiska konsekvenser som följd. Det mest iögonenfallande exemplet är nog hur underhållsbehandling med metadon för heroinberoende systematiskt motarbetades under lång tid i Sverige. Underhållsbehandling innebär i det här fallet att heroinberoende patienter behandlas med ett läkemedel (metadon eller subutex) som i vissa avseenden efterliknar effekten av heroin, men utan negativa konsekvenser i form av missbruk. Heroinmissbruket växte lavinartat från 1970-talet och framåt, men redan 1968 introducerade läkaren och forskaren Lars Gunne underhållsbehandling med metadon efter amerikansk modell. Behandlingsprogrammet var extremt framgångsrikt, mätt med måtten "minskat missbruk", "räddade liv" eller "återanpassning till samhället". Socialstyrelsen i samarbete med ett antal ideella intresseorganisationer höll dock inte med. Motståndet mot all form av läkemedelsbehandling medförde restriktioner i form av begränsningar i antalet medverkande i behandlingsprogrammen, stenhårda regler för inskrivning med mera, vilket gjorde att uppskattningsvis bara någon procent av Sveriges heroinmissbrukare fick tillgång till behandling. I stället dog de i väntan på plats i programmet. Uppluckringen av reglerna kring underhållsbehandling kom sig av en annan tragisk händelse, nämligen den epidemiska smittspridningen av HIV bland landets sprutnarkomaner i mitten av 1980-talet. Sedan smittvägen konstaterats fanns inget alternativ för Socialstyrelsen än att lätta på regleringen så att fler kunde få tillgång till behandling och därmed sluta byta sprutor med andra narkomaner. Detta exempel vittnar om att kampen mellan ideologi och väl beprövad erfarenhet kan handla om liv och död för många människor.

Finns det då något typiskt "nordiskt" i nordisk beroendevård? Svaret på denna fråga hänger något i luften även efter redaktörernas sammanfattande kapitel. Beroendevården i Norden har kännetecknats av en stark socialpolitisk prägel, av att behandling har kommit många till del genom offentlig finansiering, av ett relativt stort inslag av "uppfosttran" i behandlingen, av att "arbetslinjen" varit central i de

flesta länder, av en restriktiv alkohol- och narkotikapolitik, samt av det relativt stora inslaget av tvång i behandlingen. Mot detta kan man inte invända. Vad som däremot i hög grad saknas är ett jämförande perspektiv gentemot andra länder, exempelvis Tyskland eller Storbritannien. Boken tjänar snarare som en utmärkt utgångspunkt för vidare forskning på området. Vidare saknas en diskussion kring det faktum att kvinnor i dag konsumerar alkohol och narkotika i mycket på samma sätt och i jämförbar mängd som män. I början av 1900-talet var missbruk bland kvinnor närmast otänkbart. Hur denna den kanske största förändring som skett inom alkohol- och narkotikaområdet de senaste hundra åren gestaltat sig inom beroendevården i Norden hade varit intressant att få närmare belyst.

Anders Hammarberg

Yvonne Hilli, *Hemmet som ethos: en idéhistorisk studie av hur hemmet som ethos blev evident i hälsosystemens vårdande under 1900-talet första hälft* (Åbo: Åbo akademis förlag, 2007). 193 s.

Egen härd är guld värd, mitt hem är min borg, hemmets lugna vrå – ordstaven och talesätten kring hemmet är många. De flesta vittnar om hemmet som något varmt, mjukt och efterlängtat – ett ställe dit vi tar oss för att vila ut, ladda batterierna och bara vara. Om hemmet som *ethos*, vilket jag förstår som en hemmets identitet, har den finländska sjuksköterskan Yvonne Hilli skrivit sin doktorsavhandling i sjukvårdskunskap.

Det är en avhandling som är uppbyggd kring två delar. En första del utgörs av en begreppsanalys av engelska, svenska och finska uppfattningar av hemmet. Här försöker Hilli tränga in i ordets innersta kärna för att verkligen avgöra vad ett hem är och har varit. Hon vill skapa en teori kring hemmet att använda i sin andra del. Det är också här begreppet *ethos* kommer in. Genom begreppsanalysen hoppas hon kunna fastställa hemmets identitet eller roll, och det avser hon senare att använda i avhandlingens andra del.

Den delen handlar om den finska hälsosystemens verksamhet. Här har Hilli analyserat efterlämnade dokument, undervisningsmaterial och liknande för att undersöka vad hälsosystemen gjorde och hur hon såg på sin verksamhet. Hälsosystemen kan kanske närmast motsvaras av den svenska distriktssköterskan. Båda verkade under det tidiga 1900-talet för att familjer och hem skulle bli mer hälsosamma. Båda arbetade också i stor utsträckning med hembesök.

Att som Hilli analysera hur samtiden såg på en verksamhet som i praktiken innebar att myndighetspersoner gick hem till människor och som myndighetspersoner talade om hur de skulle leva sina liv är intressant eftersom det delvis handlar om välfärdsstatens fundament. Men kopplingen mellan de två delarna i

avhandlingen är ändå inte helt genomförd. Som i så många avhandlingar tar teorin över. Avhandlingen inleds med relativt många sidor teoretiskt resonemang som sedan inte resulterar i särskilt mycket.

I den begreppsanalytiska delen tenderar Hilli ibland att göra rena självklarheter till resultat, som att hemmet är viktig plats eller att man kan vara sig själv när man är hemma. Och vad gäller begreppet *ethos* har jag svårt att hänga med. Hemmet som *ethos* är människans innersta rum skriver hon, och att bejaka sitt *ethos* är att vara lyhörd för att det egna hjärtats röst. Men vad betyder det?

Det mest intressanta för en historiker i Yvonne Hillis avhandling är därför varken teorin eller den första lite tuggiga delen om begreppet hem, utan de mycket konkreta delarna om hälsosystrarnas verksamhet. Frågorna om hälsosystemen, analysen av hennes verksamhet och de nya hälsosystrarnas syn på hemmet och dem som bodde där är intressanta, just för att de på ett konkret sätt behandlar den tidiga välfärdsstaten. Här får läsaren handfast empiri, byggd på undersökningar av hälsosystemens faktiska verksamheter. De delarna av avhandlingen klarar sig emellertid ganska bra också utan den inledande teoretiska ramen.

Till skillnad från exempelvis svenska bostadsinspektriser, som också var kvinnor med uppdrag att besöka och förändra hemmen, var de finska hälsosystrarna mer försiktiga. Hemmen, kanske framför allt mödrarna, skulle vinnas över till hälsans sak. Det var inte hälsosystrarnas roll att pracka på familjerna hälsan. Det viktigaste var att vinna deras förtroende för att kunna arbeta långsiktigt. Därför förekom det att hälsosystrarna ordnade träffar med familjerna utanför hemmet först, dit familjerna bjöds. Därmed hoppades man att de uppsökta mödrarna inte skulle känna sig lika påhoppade. Det värsta som kunde hända var att familjerna hamnade i försvarsställning. Det ville man till varje pris undvika, eftersom det sällan tjänade syftet – det vill säga att ändra familjens vanor.

Just på grund av detta diskuterade hälsosystrarna ofta hur de skulle närma sig en familj och ett hem. De ville uttryckligen inte framstå som inspektriser. De ville att familjen skulle se hälsosystemen som en vän och en förtrogen. Därför kunde en god hälsosyster börja med att berömma familjen, ge barnen komplimanger och så vidare, och genom en nästan sokratisk teknik få familjerna att själva komma med förslag på insatser de ville genomföra. Hemmet kan på så sätt ses som mer slutet i Finland än i Sverige. Enligt Hilli kunde distriktssköterskor och andra myndighetspersoner i ett tidigt skede stiga in i de svenska hemmen för att förbättra dem.

Hilli menar att hemmet som *ethos* öppnar för ett nytt motiv för vårdande. Men där hänger jag inte med. Kanske beror detta på Hillis bakgrund i vårdvetenskap. Däremot kan jag konstatera att delarna om hälsosystrarnas praktik är intressanta. De jämförelser som hon inledningsvis gör med de övriga nordiska länderna samt Storbritannien hade varit intressanta och givande att göra också i de sammanhangen.

Jenny Björkman

Harald Gustafsson, Fredrik Persson, Charlotte Tornbjer & Anna Walette (red.). *Den dubbla blicken: historia i de nordiska samhällena kring sekelskiftet 1900* (Lund: Sekel, 2007). 196 s.

Kort före den svensk–norska unionskrisens explosiva slutfas anordnades i Lund på senvåren 1905 med stora ambitioner det allra första nordiska historikermötet. Arrangemanget blev dock ett stort misslyckande eftersom norska forskare i samlad tropp och även deras danska kollegor i stor utsträckning bojkottade konferensen som en följd av den utrikespolitiska turbulensen. Precis ett sekel senare arrangerades i samma stad en liknande konferens – men nu med betydligt bättre deltagande. Den här boken innehåller ett antal anföranden som hölls vid detta jubileumsmöte. Som boktitelns underrubrik anger handlade det denna gång om historiebruket i Norden för drygt hundra år sedan. Nu deltog forskare från Danmark, Finland, Grönland, Island, Norge och Sverige.

Som man kan förvänta sig spelar de olika bidragen över ett mycket brett register. Redan i inledningskapitlet påpekas att historiebrukets olika funktioner ju problematiserats på senare år. Frågor som: Vems historia? Vilken historia? I vilka syften är den producerad? Vid vilken tid har den tillkommit? Vilka konsekvenser kan den få? har mött ökat intresse. Inom forskningen har de tagits upp till behandling på ett mera medvetet, systematiskt och omfattande sätt än vad som tidigare varit fallet.

Det behöver knappast framhållas att tiden kring det förra sekelskiftet på många sätt var en mycket omvälvande period där olika nationalistiska stämningar gjorde sig breda och utgjorde en självklar fond för alla diskussioner om historieämnets roll och funktion. Samtidigt fyllde historieforskningen ett antal mycket skiftande syften i de olika nordiska länderna med Finland som ett givet särfall. Landet utgjorde ju fortfarande ett tsarryskt storfurstendöme och utsattes för en systematisk russifieringspolitik. Dessutom komplicerades situationen av den inhemska finska språkstriden. I samband med frigörelsen från Ryssland skulle vidare latent klassmotsättningar komma i dagen genom det grymma inbördeskriget mellan vita och röda.

I Norge utnyttjades historien flitigt av olika vänstergrupper som ett verktyg i strävandena att slippa ut ur den förhatliga unionen med Sverige. Det särpräglad norska lyftes mycket aktivt fram med hjälp av kopplingar till äldre tid, framför allt perioden som självständigt rike före Kalmarunionen. I Sverige var rollfördelningen den motsatta. Här såg ett antal konservativa grupperingar med en stigande oro på de framåtgående liberalerna och socialdemokraterna och deras krav på ett ökat inflytande, främst i form av en utvidgad rösträtt. För att söka hejda denna anstormning valde dessa formationer att mycket kraftigt verka för en nationell samling ovanför det – som man upplevde det – splittrande politiska käbblat och i stället ersätta detta med ett vaktslående kring det genuint svenska. Exempel på

hur dessa synsätt lyftes fram eller skapades i den tidens historieskrivning är inte svåra att finna. Föga överraskande deltog en rad av periodens mest namnkunniga svenska historiker mycket aktivt på de konservativa barrikaderna. I sammanhanget lyftes den blågula flaggan fram som en central symbol i försöken att särskilt framhålla den nationella kulturen. I samma starkt fosterländska anda skapades Nordiska Museet och Skansens friluftsmuseum. Till bilden hör likaså att Selma Lagerlöf fick uppdraget att skriva *Nils Holgerssons underbara resa* samt, givetvis, också tillkomsten av Svenska Turistföreningen. Den stiftades bara något årtionde tidigare under devisen "Känn Ditt land!".

Mot denna bakgrund är det föga överraskande att de patriotiska känslorna i både Sverige och Norge väl sällan nå sådana höjder som i samband med unionskonfliktens svårnavigerade väg till lösning under några heta månader 1905. I Sverige talade många om de halsstarriga norrbaggarna medan man på andra sidan Kölen beskyllde storsvenskarna för allt ont som unionen fört med sig. Och på ömse håll hjälpte de professionella historikerkadrerna mycket aktivt till när det gällde att hålla den fosterländska glöden vid liv.

På motsvarande sätt speglar de 13 uppsatserna i boken synsätten i olika delar av den dåtida Norden. Rubrikens dubbla blick är riktad både mot det förgångna och mot framtiden. Exempelvis belyses Grönlands direkt koloniala förhållande till det danska moderlandet. Möjligen kan man fundera på om det inte hade varit värdefullt om även Åland varit representerat. I fråga om ögruppen borde de nationalistiska spänningarna mellan ryskt, finskt och svenskt ha blivit särskilt uppenbara, inte minst med tanke på dess potentiella militärstrategiska betydelse. Hur tacklades detta av de dåtida historikerna?

Avslutningsvis vill jag nämna att landsarkivarien Jan Dahlin vid det senaste svenska historikermötet i Lund våren 2008 höll ett mycket intressant föredrag om 1905 års kapsejsade konferens. Bland annat skildrade han de olika turerna kring kongressen, dess förutsättningar och följdverkningar. Dahlin visade hur så välkända historikerprofiler som Harald Hjärne, Knut Stjerna och Sam Clason tog klar ställning för Sverige i en rad frågor som man närmast skulle vilja beteckna som utrikespolitiska. De lade sin auktoritet som historieprofessorer tungt i vågskålen på ett sätt som skulle vara alldeles otänkbart i dag. Så visst har det gått ett sekel sedan dess!

Bo G. Hall

Anna Larsson, *Musik, bildning, utbildning: ideal och praktik i folkbildningens musikpedagogiska utbildningar 1930–1978* (Göteborg: Makadam förlag, 2007). 192 s.

Idéhistorikern Anna Larsson har undersökt de musikpedagogiska utbildningarna inom den svenska folkbildningsrörelsen med särskild inriktning mot grundandet av Framnäs folkhögskola. Studien tar avstamp i 1930-talets musikkulturdebatt och det samtida växande amatörmusicerandet. Till grund för det ökade intresset för amatörmusicerande låg uppfattningen att det svenska folket hade en alltför låg musikbildningsnivå och att intresset för "hög" kultur borde stimuleras. I sin förlängning ledde en allmänt spridd ambition om en "musikalisk fostran" av det svenska folket till att antalet musikstudiecirklar ökade. Därigenom ökade också behovet av musikledare för denna typ av verksamhet.

Direkt relaterad till denna utveckling var ABF:s grundande av Framnäs folkhögskola utanför Piteå år 1952. Som första specifikt inriktade musikfolkshögskola kom Framnäs att bli stilbildande för senare generationers skolor. Genom att använda Framnäs som en sorts prisma för hur debatterna fördes och vilka ideal som slogs om företräde visar Anna Larsson initierat hur denna nya musikpedagogiska utbildningsform i folkbildningens tjänst växte fram.

Betoningen på folkbildning innebar också att nya pedagogiska metoder etablerades. Den traditionella musikundervisningen vilade på den så kallade konservatorietraditionen inom vilken ideal som enskild undervisning, god teknik samt mästare-lärling-relation utgjorde grunden för den pedagogiska verksamheten. Inom denna tradition betraktades den västerländska konstmusiken som det självklara kulturarv i vilket eleverna skulle inlemmas. Larsson lyfter emellertid fram att det under undersökningsperioden utkristalliserades en parallell tradition där helt andra estetiska och pedagogiska ideal gjorde sig gällande. En för folkbildningen avgörande ny pedagogisk grundtanke var kopplad till gruppundervisningsformen. Till skillnad från konservatorietraditionen vilade en betydande andel av folkbildningsverksamheten på ensemble- och gruppundervisning. I enlighet med 1944 års folkutbildningsutredning skulle även de kommunalt ledda musikskolorna präglas av gruppundervisning. Även om de nya undervisningsmetoderna tycks ha influerat utredarna fick metoderna inget djupare inflytande på de kommunala musikskolorna, menar Larsson. Framnäs folkhögskola anammade en del gruppundervisningsmetoder men verksamheten vilade dock under skolans första verksamhetsår huvudsakligen på konservatorietraditionen. Först under slutet av 1960-talet utmanade Framnäs de traditionella idealen, detta i enlighet med tidens ifrågasättande anda. Larsson pekar på att Framnäs framgångsrecept kanske låg just i skolans förmåga att balansera mellan dessa båda ideal. För att få fortsatt förtroende av Kungl. Musikaliska Akademien, vilket var en förutsättning då Akademien fungerade som en överinstans för svensk musikkultur, fick Framnäs inte

framstå som radikal. Förändring fick alltså skyndas långsamt. Samtidigt kunde en ny progressiv inriktning locka nya elever.

Larssons framställning relaterar till en del centrala begrepp som bildning och utbildning. Genom att använda Framnäs och dess verksamhet som spegel för olika bildningsideals genomslag kan en del intressanta förändringar skönjas. Att Framnäs grundades som en specifikt musikinriktad folkhögskola var nytt för tiden och kom även att utgöra ett trendbrott. Tidigare hade de teoretiskt inriktade folkhögskolornas verksamhet främst vilat på ett medborgerligt bildningsideal. Inriktningen mot musikundervisning kom emellertid att förstärka det personlighetsbildande idealet. Bildningstanken vidgades och de inom kulturdebatten nyidentifierade estetiska och praktiska behoven kunde nu tillfredsställas.

En intressant iakttagelse i Larssons undersökning, märkbar i de rikliga citaten från musikpedagoger och debattörer som yttrat sig om bildning och nya musikpedagogiska metoder, är det tyska kulturarvets starka inflytande över musikestetiken och pedagogiken. Larsson nämner exempelvis den tyske allsångsledaren Fritz Jöde, vars kurser och gästföreläsningar under främst 1930-talet rönt stor uppmärksamhet i Sverige, samt den så kallade Orff-metodiken, uppkallad efter tonsättaren och musikpedagogen Carl Orff. Orff-metodiken utvecklades på 1930-talet men fick sitt genomslag inom den svenska musikundervisningen på 1950-talet. Medan Jöde och Orff kunde förbättra sina karriärer i Tyskland under den nazistiska eran var förhållandet det omvända bland de musikpersonligheter som tvingades fly. Det intressanta är dock att flertalet av dem som kom till Sverige blev tongivande inom de folkbildningsaspekter som Larsson undersöker. Här kan exempelvis nämnas Herbert Connor och Hans Eppstein, den sistnämnde studierektor på Framnäs folkhögskola. Larsson gör ingen poäng av detta, vilket ej heller kan avkrävas henne eftersom det tillhör en annan undersökning, men ur det material hon använder skymtar uppslag för nya forskningsuppgifter som rör kontinuiteten av det tyska pedagogiska och musikestetiska inflytandet i svenskt musikkiv.

Anna Larsson har skrivit en kunnig och behändig bok som ger en god inblick inte bara i debatten kring folkhögskolan Framnäs grundande och dess etablering som en av de viktigare musikpedagogiska instanserna inom folkbildningen, utan även i den pedagogiska och bildningsrelaterade debatten i det svenska folkhemmet fram till 1970-talet. Den rekommenderas därför varmt till läsning.

Henrik Rosengren

Charles H. Feinstein, *An economic history of South Africa: conquest, discrimination and development* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005). 302 s.

An economic history of South Africa är ett slutdokument över en totalt misslyckad utvecklingsstrategi baserad på extrema orättvisor. Boken har sitt ursprung i Charles Feinsteins föreläsning i Cambridge år 2004 till minne av Ellen McArthur, och förmedlar föreläsningens känsla av friare tyglar och vidare perspektiv. Feinstein har lyckats kombinera sina gedigna kunskaper om ekonomisk utveckling med ett patos för jämlikhet och mänskliga rättigheter. Resultatet är en angelägen, välskri- ven och efterlängtd bok om Sydafrikas ekonomiska historia.

I bokens inledning ställer Feinstein Sydafrikas (landets gränser efter 1910) eko- nomiska utveckling – i form av nivåer och tillväxttakter av BNP/capita – i relation till en rad jämförbara länder. Han delar in utvecklingen efter 1870 i fyra perioder. Den första sträcker sig fram till 1913, den andra täcker mellankrigsperioden och fram till 1950, den tredje den gyllene epoken 1950–1973 och den avslutande delen tiden fram till i dag. Feinstein visar att landet hade en snabbare utveckling än genomsnittet av andra länder under både den första och den andra perioden, hade en sämre under den tredje och genomled en veritabel kollaps under den fjärde. I resten av boken söker han efter orsakerna bakom detta mönster.

Tre faktorer kom att sätta en unik prägel på landets ekonomiska utveckling från och med slutet på 1800-talet. För det första var jorden redan upptagen av ur- sprungsbefolkningen (koinсан och bantu), som också växte stadigt. För det andra valde många européer, på grund av ett gynnsamt klimat och få tropiska sjukdomar, att permanent bosätta sig i landet. För det tredje visade det sig kring 1870 att landet ruvade på betydande mängder guld. För att möjliggöra en expansion av kommersiell uppodling och utnyttjande av guldfyndigheterna krävdes tillgång på billig arbetskraft. En temporär lösning på arbetskraftsproblemet blev att kontraktanställa först indiska och sedan kinesiska arbetare (*indentured labour*). En mera naturlig lösning hade varit att nyttja den inhemska arbetskraftsresursen, men här fanns dock ett fundamentalt problem i att tillgången på jord fortfarande var god. Så länge ursprungsbefolkningen kunde komma över land gratis fanns inga egentliga vinster att göra på investeringar i jord eftersom få var beredda att ge upp sitt markinnehav och börja jobba som oberoende arbetare för de europe- iska bosättarna. Detta löste européerna genom att helt sonika lägga beslag på all tillgänglig jord och på så sätt tvinga ursprungsbefolkningen till att börja arbeta för jordägarna eller i guldgruvorna. Vidare inskränktes ursprungsbefolkningens rörelsefrihet radikalt.

Guldet är nyckeln till förståelsen av den framgångsrika ekonomiska utveckling- en fram till cirka 1950. Det fanns en given efterfrågan på guld eftersom det var på detta som världens utbud av pengar vilade; först under guldmyntfoten och senare under Bretton Wood (fram till 1971). Priset på guld ökade med över 200 procent

mellan 1910 och 1955. Det uppvisade därmed en helt annan prisutveckling, betydligt stabilare och gynnsammare, än någon annan primär exportvara. Guldet attraherade mängder av européer som bosatte sig permanent. Gruvnäringen skapade stora resursflöden, vilket gav upphov till en dynamisk hemmamarknad, något som annars endast kunde ha skett genom utländska direktinvesteringar.

Sämre gick det för Sydafrika i takt med att guldutvinningen började spela en mera undanskymd roll till förmån för tillverkningsindustrier och tjänstenäringar. Två avgörande faktorer begränsade tillväxten av tillverkningsindustrin: För det första så led denna av en betydande brist på välutbildad arbetskraft. Det var från början tänkt att industrin skulle vara mer eller mindre reserverad för en vit hantverkskunnig medelklass, men denna räckte på inga vägar till för att förse industrin med yrkesskickligt folk. Svarta arbetare utgjorde inget fullgott alternativ då de historiskt förhindrats att skolas till yrkeskunniga arbetare. För det andra så led industrin av en mycket svag inhemsk efterfrågan, vilket naturligtvis berodde på de svartas extremt låga köpkraft. Feinstein tydliggör här den markanta skillnaden mellan ett ekonomiskt system baserat på utvinning av guld och ett baserat på tillverkning av varor. Gruvindustrin behövde aldrig oroa sig för efterfrågan, för den fanns alltid utanför landet. Likaså behövde gruvindustrin inte bry sig om arbetarnas skolning, eftersom denna i stort sett kunde ske på plats under några få dagar. Om vi däremot tittar på industrin framkommer en annan bild. Industrin var inte konkurrenskraftig på världsmarknaden – svag produktivitet i kombination med höga löner för vita arbetare omöjliggjorde export – så allt som producerades konsumerades inhemskt. Perioden efter 1973 kom att bli avgörande – och katastrofal. BNP-tillväxten sjönk i stort sett oavbrutet fram till början på 1990-talet, och den årliga genomsnittliga förändringen av BNP per capita var negativ mellan 1973 och 1994, en erfarenhet som Sydafrika delade med länder som Peru, Ghana och Nigeria. Från och med andra halvan av 1980-talet ökade arbetslösheten enormt; i slutet på apartheidperioden var sex miljoner sydafrikaner arbetslösa (två av fem i arbetsför ålder). Apartheidregimens ände 1994 må i första hand ha varit en politisk händelse som gjorde slut på årtal av förtryck och smått ofattbara orättvisor. Vad Feinstein övertygande visar är dock att detta rasförtryck också ryckte undan grundvalarna för framgångsrik ekonomisk utveckling efter att guldgruvorna hade spelat ut sin roll.

Svante Prado

Jaak Valge, *Breaking away from Russia: economic stabilization in Estonia 1918–1924*, Studia Baltica Stockholmiensia, 26 (Stockholm: Almqvist&Wiksell International, 2006). 232 s.

Serien *Studia Baltica Stockholmiensia* (SBS) kom till 1985, senare än de flesta serierna i humaniora vid Stockholms universitet. Den utgavs av universitetets dåvarande Institution för baltiska studier och institutionens tre föreståndare – Aleksander Loit (vol. 1–14), Enn Tarvel (vol. 15–20) och Anu-Mai Kõll (vol. 16–26) – har också varit seriens ansvariga utgivare. Alla är fackhistoriker av svensk eller estnisk nationalitet, erkända experter på baltisk historia, antingen den medeltida (Tarvel), den tidigmoderna (Loit) eller 1900-talets (Kõll). Innan jag tar mig an recensionens direkta ämne och seriens senaste ändringar vill jag bekantgöra SBS:s särdrag: författarkrets, tematisk profil, geografisk fördelning, publikationernas genre och plats inom svensk humaniora.

SBS skapades av exilestniska historiker i Sverige; dessa var också författare till de första bidragen till studierna. Esterna utgjorde den största gruppen bland de etniska minoriteter som världskrigets stormar hade fört till Sverige.¹ Studierna kom således till som ett emigrantorgan. Det var här vetenskapliga verk av äldre exilhistoriker om Estlands historia trycktes, till exempel *Under den svart-vita fanan* av Rein Marandi om de så kallade frihetskämparna – ett parti på yttersta högerkanten i 1930-talets Estland (SBS 6 och 18, 1991, 1997) och Alvin Isbergs studier om det politiska livet i ett auktoritärt Estland under den auktoritära statschefen Päts och under den nazityska ockupationen (SBS 4 och 10, 1988, 1992). Sedan 1990-talet har dock allt oftare verk av inhemska estniska historiker förekommit i SBS:s gästfria spalter, till exempel de tre baltiska folkens kortfattade ekonomiska historia av Juhan Kahk och Enn Tarvel (SBS 20, 1997).

Gradvis har studierna vunnit internationell ryktbarhet bredvid till exempel aktiviteterna av *Association for Baltic studies* (ABS) i Amerika och blivit ett europeiskt organ för baltiska historiska studier. Tematiken i enskilda band har blivit bredare, och den ursprungliga estniska slagsidan något mindre. Tematiskt sett hade SBS, till skillnad mot de flesta *Acta universitatis Stockholmiensis*, en utpräglad fackhistorisk profil, inte en diffus humanistisk – filologiska och konsthistoriska studier utgör endast 5 av de 26 volymer, som utgivits till och med 2006. En annan och viktigare skillnad torde vara, att SBS före Södertörns högskolas tillkomst utgjorde den enda svenska studieserien om det postantika Europas historia. Inte heller detta särdrag är en slump: det territoriellt och demografiskt lilla Baltikum har varit och återigen blivit en del av Europa där olika intressen, traditioner, impulser från Europas samtliga håll bildar en enastående och fascinerande smältdegel. Om detta vittnar särskilt de volymer (3, 8, 10, 13, 23–24, 26)

1. Se Carl Göran Andrae, *Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944* (Uppsala 2004), nu också på estniska.

av SBS som behandlar internationell historia under det ”korta” 1900-talet från och med det första världskriget.

Låt oss dock återvända till Valges bok. Han höll ett föredrag om ekonomiska följder av den sovjet–estniska så kallade Tartufreden (2/2 1920) under ett symposium i Stockholm. Detta symposium ägnades regionens ekonomiska utveckling under mellankrigstiden, dess första och kortvariga självständighetsperiod 1918–1940 (SBS 13, 1994). I sitt föredrag framhöll Valge den fredliga optionens – Sovjets första sedan inbördeskrigets slut – positiva följder för Estland (”direct benefits, advantages of being first”). I Valges bok, tryckt på estniska och nu även på engelska, visas mindre gynnsamma följder av ett tätt ekonomiskt samarbete med världsrevolutionens alltjämt glödande härd. Estlands ekonomiska stabilisering förutsatte, framhäver författaren som sin huvudtes, frigörande (”disengagement”) från den sovjetryska marknaden. Frigörandets pris – landets avindustrialisering och agrarisering – tonas dock ned av honom.

Limitrofernas (gränsstaternas) första (politiska och ekonomiska) stabilisering under mellankrigstiden har som bekant fått en ny aktualitet efter deras nya, förhoppningsvis slutgiltiga emancipation. Dock har Estland, den minsta bland gränsstaterna, ofta försummats i utombaltiska översiktsverk. Därför är den anmälda boken så välkommen. Den väl genomtänkta framställningen indelas i sinsemellan tätt sammanbundna kapitel: en inledande karakteristik av det borgerliga Estland mot bakgrund av det övriga Centraleuropa (kap. 1); den första borgerliga regeringens finanspolitik under inbördeskriget 1919 (kap. 2); Estlands roll som en kommersiell bro mellan Sovjet och västvärlden efter den allierade blockadens mildrande – den sovjetiska guldtransiten genom Tallinn till Sverige (kap. 3); inflationen i Estland som följd av den så kallade rubelskandalen i slutet av 1923, det följande regeringsskiftet, stabiliseringspolitiken under parlamentarisk kontroll och avvecklingen av handeln med Sovjet (kap. 4); fullbordandet av stabiliseringsåtgärder genom övergången från och med 1928 till guldmynstfoten och en ny, starkt deprecierad valuta (kap. 5).

Den välskrivna (eller väl översatta) boken kan tjäna som ett mönster för studier i politiskt laddad ekonomisk historia. Förutom Valges komparativa tillvägagångssätt är hans arkivaliska studier i Moskva berömvärda, likaså den – visserligen ofullständiga – hänsyn han tagit till den postsovjetiska ryska forskningen, framför allt till den numera avlidne petersburgaren Valerij Sjisjkins böcker. I den sensovjetiska historieskrivningens anda tonade Sjisjkin ned den revolutionära linjen i Sovjets politik gentemot limitroferna före 1925. Därför är det att beklaga, att Valge inte tycks känna till Sjisjkins moskovitiska kritiker Leonid Nezhinskij. Den senare har frågat om det tidiga Sovjetunionens utrikespolitik tjänade folkets intressen eller var emot dessa.² ”Bolsjevikernas konspirativa diplomati” blottläggs av Nezhinskij just med arkivmaterialet från sovjetbeskickningen i Tallinn.

2. På ryska heter L. N. Nezhinskij:s bok *Vinteresach naroda ili vopreki im* (Moskva 2004).

År 2006 blev SBS nedlagt och ersattes av en ny serie, *Studia Baltica*, vid Södertörns högskolas Center for Baltic and East European Studies, CBEES. Arvtagarserien har behållit föregångarens enastående status som den enda svenska högskoleutgåvan för icke-svensk europeisk historia. Utgivaren är lyckligtvis fortfarande professor Anu-Mai Kõll, en framstående forskare på flera fält om Estlands och Baltikums historia under 1900-talet, inte minst det estniska lantbrukets kollektivisering under sovjettiden, den västliga historieskrivningen om kommunismen och till och med Sveriges historia under det sena 1700-talets skiftesreformer.

Aleksander Kan

Matti Lackman, *Esko Riekki (1891–1973): jääkärivärväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*, Historiallisia Tutkimuksia 232, Helsingfors: Suomen Kirjallisuuden Seura, 2007. [Svensk titel: Esko Riekki (1891–1973): jägarvärvare, Detektiva centralpolisens chef, grundaren av SS-bataljonen.] 582 s.

Finlands politiska historia och kultur är mångbottnad och tycks inte upphöra att fascinera. De dramatiska men samtidigt tragiska vändpunkterna, från den unga republikens tillblivelse till de tre separata krig som präglades av försvar, anfall och utdrivning av fientliga trupper från finländskt territorium under andra världskriget, utgör kollektiva mementon. Docent Matti Lackman vid Uleåborgs universitet har under ett fjärdedels sekel träget forskat och skrivit om politiska fenomen dels under mellankrigstiden, dels under storfurstendömet Finlands sista decennier. Lackman har granskat den politiska radikalismen och dess effekter, framför allt jägarrörelsen under första världskriget och kommunismens olika yttringar i Finland.

Lackman granskar i sin senaste bok en person som figurerat i olika sammanhang – i synnerhet i undersökningar om den högerradikala Lapporörelsen i början av 1930-talet – men som ändå kan betraktas som en makthavande doldis: Esko Riekki. Under 17 år var han chef för Detektiva centralpolisen. Han gav denna sanktionerade men i mångt och mycket hemliga myndighet ett ansikte. Det är inte en överdrift utan tjänar ett syfte att, såsom Lackman gör, försöka jämföra Riekkis position med KGB:s Lavrenti Berija eller FBI:s J. Edgar Hoover. Lackmans slutsats är ändå att jämförelsen haltar. Riekki hade varken de samhälleligt organisatoriska förutsättningarna, viljan eller ambitionen att bli en stor spindel i nätet. När det gäller viljan och ambitionen är Lackman ändå lite kluvan. Till saken hör att Riekki, liksom många andra när skutan definitivt vänt på hösten 1944, medvetet sopade igen spår som kunde bli komprometterande för honom. Det var fraterniserandet med nazidiktaturen och Gestapo under slutet av 1930-talet och framåt som naturligt nog inte ansågs tåla dagsljus.

Riecki var född i början av 1890-talet i norra Österbotten. Uleåborg var hans stad. Där växte han upp, där tillbringade han somrarna med sin familj, där ligger han begravnen. Att låta den första republikens historia spela revy genom en person som inte ville kännas vid ett republikanskt styre, i vissa situationer var öppet anti-demokratisk och önskade centralisera den verkställande makten, är ibland snillrikt. Boken fungerar som både biografi och referensverk. Lackman har ett rikt, icke tidigare publicerat bildmaterial och en omfattande korrespondens till sitt förfogande och han speglar hela tiden sina tolkningar i tidigare forskning.

Riecki, vars far var en av Uleåborgs mest välbärgade och ledande handelsmän, växte upp under en tilltagande förryskning och konsolidering av statsmakten. Liksom många av hans jämnåriga studiekamrater lockades han av tanken att ta initiativet när det gällde Finlands framtid. Lackman beskriver Riecki som en försiktig bondenatur som trots allt drogs med i det aktiva motståndet mot Ryssland. Under första världskriget fungerade han som värvare till den bataljon frivilliga infanterister som grundades i anslutning till tyska kejsrerliga armén. Efterhand kom myndigheterna verksamheten på spåren. Riecki fängslades och kom att skaka galler i S:t Petersburg. Som landsförrädare var inte heller dödsstraff uteslutet. De politiska fångarna räddades av marsrevolutionen. Det följande året vistades Riecki i Sverige och på krigartåg i österled. Han ingick i en trupp frivilliga som i samband med inbördeskriget 1918 stred i nordöstra Karelen. Riecki kom aldrig att engageras av en romantiskt färgad storfinskhet. Snarare fungerade han nu liksom senare som bulvan för handels- och näringslivets intressen.

Att det blev ordningsmakten för Riecki ter sig som något av en slump. Gränskommandanten i Torneå med hustru och barn utnämndes i unga år till chef för den nyss bildade Detektiva centralpolisen. Utan några egentliga formella meriter intog han en kontroversiell post i statsmaskineriet. En som i viss mening fallit offer för polisens godtycke blev nu i stället den som kunde fälla. I det vita Finland var den primära uppgiften närmast självskriften: den internationella kommunismen styrd av Komintern skulle motas i grind. Den organisation som byggdes upp med Riecki som primus motor lyckades rätt så bra i sina förehavanden, inte minst tack vare unga framåtblickande förmågor på lönelistan såsom Sylvi (född Uino) och Urho Kekkonen. Senare kom Riekkis och Kekkonens förhållande att bli spant, men under 1920- och stora delar 1930-talet var relationen uppåt till president och inrikesministerium om inte direkt goda så fungerande.

Riecki ingick i ett kollegialt och internationellt nätverk som sträckte sig västerut och mot Centraleuropas randstater. Under Riekkis chefsperiod kom kommunismen att knäckas i två repriser. Under slutet av 1920-talet lyckades man leda i bevis en Moskvastyrd revolutionär verksamhet och ett flertal kommunistiska agitatorer häktades och åtalades i Finland. I mitten av 1930-talet var Detektiva centralpolisen en av de centrala aktörerna när en vittomfattande internationell spionkedja sprängdes. Riecki blev känd också utanför landets gränser.

Riekkis förhållningssätt till högerradikalismen hör till de mer kontroversiella avsnitten. Riekki var aktivist och verkar aldrig helt och hållet ha tagit avstånd från tanken att utomparlamentariska metoder var godtagbara. Hans organisation stod till en början närmast handfallen inför den högerradikala Lapporörelsens härjningar, men var till sist, kan man kanske säga, så illa tvungen att ta demokratin i försvar. Många av centralgestalterna var Riekkis personliga bekanta från studietiden och jägarrörelsen. Lappoledaren Vihtori Kosola hade 1916 varit cellkamrat med Riekki i S:t Petersburg. Riekki var på fallrepet, men räddades den gången av den lyckade kampen på vänsterfronten. Sortin från chefposten gick under ordnade former. Han tog avsked 1938, med en ordentlig pension och utmärkelser som tack för tjänsteåren. Efter kriget var han VD för en av landets ledande borgerliga dagstidningar.

Riekki var en av de centrala bakgrundskrafterna till den finländska SS-bataljon som grundades under fortsättningskriget. Styrkan stred på östfronten utan sanktion från riksdagen. Riekki var i samband med de undersökningar som gjordes efter kriget mån om att framhålla sin neutrala tjänstemannaroll inom försvarsmakten. Lackmans metod är personpsykologi och indicier. Också andra motiv skymtar fram. Uppenbart är att Riekki ansågs lämpligt moderat för uppdraget. Samtidigt återknöt han på olika sätt till jägartraditionen. Hans äldsta son stred i truppen, ett slags upprättelse, menar Lackman – Riekki själv hade ju bara värvat. Upphovet till ett mindervärdeskomplex, som skymdes av en jovial bullrighet och en viss skrytsamhet, låg dels här och dels i det faktum att Riekkis universitetsstudier blivit på hälft. Riekki framträder som något naiv och fåfång snarare än som nazisympatisör. Han kom också att i efterhand kraftigt försvara truppens autonomi mot en allt mer krävande tysk militärmakt och styrkan hemkallades efter en tid.

Lackman tecknar ett kanske inte så sympatiskt men trovärdigt och heltäckande porträtt av en samhällssektor, en epok och en person i dess mitt.

Benedict Sandelin

Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.) *The Holocaust on post-war battlefields: genocide as historical culture* (Lund: Sekel, 2006). 389 s.

Morten Dyssel Mortensen (red.), *Tyskland og Europa i det 20. århundrede* (Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag, 2007). 280 s.

Projektet "Förintelsens plats i den europeiska historiekulturen" har resulterat i en imponerande mängd forskning och bidragit till nya perspektiv på ett angeläget och omdebatterat ämne. Här skall dess tredje antologi diskuteras.

Sammanhållande kriterier har vid sidan av själva ämnet varit den tyske historikern Jörn Rüsens teoretiska koncept kring "historiekultur" och "historie-

medvetande”, liksom tillämpningen av Klas-Göran Karlssons typologi över olika historiebruk. I denna volym avtecknar sig mer generella resultat. (Karlssons egna slutsatser finns publicerade i *Med folk mord i fokus: Förintelsens plats i den europeiska historiekulturen*, 2008.) Projektets ingång har visat sig fruktbar: Förintelsen är ett historiskt skeende som har lämnat spår i alla europeiska länder samt Israel. Överlag har Förintelsen först mot slutet av 1990-talet kommit att spela en framträdande roll i historiemedvetandet. Orsakerna till den försenade receptionen, liksom dess fokus när den väl etablerats, skiljer sig från land till land.

Det är därför tveksamt om man kan tala om en europeisk historiekultur annat i rent normativ betydelse, såsom en potentiellt identitetsskapande faktor för EU. Om även romer hade innefattats i begreppet ”Holocaust”, vilket är allmänt, men inte generellt förekommande inom internationell forskning, kunde möjligen resultatet ha differentierats ytterligare.

I Östeuropa, Frankrike och Italien har antifascistiska läsningar av andra världskriget länge marginaliserat Förintelsen. I Kroatien liksom i viss mån Italien och Österrike har det i post-fascistiska läger intill denna dag funnits ett intresse av att bagatellisera eller externalisera föregångarnas delaktighet. Slutligen har olika varianter av antisemitism i de flesta av de undersökta länderna bidragit till att den judiska katastrofen länge varit nedtonad i skolböcker, politik och massmedia.

Flera av bidragen vittnar om att Karlssons klassificering är oprecis i den meningen att kategorierna vetenskaplig, politisk, moralisk, existentiell, ideologisk och pedagogisk användning av Förintelsens historiska minne ofta går i varandra. För att betona olika aspekter av bestämda diskursfragment kan den likväl vara berättigad. Vad gäller Rüsens argumenterar Fredrik Lindström offensivt, men föga övertygande mot det alternativa synsättet ”kollektivt minne”, exemplifierat med James E. Young.

I antologin demonstrerar samtidigt Barbara Törnquist-Plewa att kollektivt minne i kombination med Youngs diskurssyn och ”oral history” som metod kan nå långt i förståelsen av svårgripbara fenomen som ”medvetande” och antisemitism. Hon är också den enda att reflektera över sin egen forskning som faktor i den historiekultur hon analyserar. Med tanke på flera av projektdeltagarnas interaktion med myndigheten Levande historia gällande kommunismens brott hade en sådan reflektion varit befogad.

Kristian Gerner visar i sin analys av Ungern och Rumänien på paralleller mellan antisemitisk antikommunism under mellankrigstiden respektive efter 1989: utpekande av ”judarna” som kollektivt skyldiga för kommunismens brott. Förvånansvärt oprecist hävdar Gerner i samma uppsats en kontinuitet mellan dessa länders tillämpning av Nürnberglagar fram till 1945 och efterkrigskommunismens statsuppfattningar om ”etnisk renhet”. Utan att redovisa belägg suddar han därmed ut en kvalitativ skillnad mellan kommunism och nazism.

Johan Dietschs bidrag om Ukraina är ytterligare ett exempel på perspektivför-

skjutning som framhäver likheter mellan nazism och kommunism. Den av Stalin instrumentaliserade massvälten 1932–1933 ("Holodomor") har inom forskningen ansetts ha drag av såväl "genocid" som "politicid". Dietsch återger diskurser som jämför Holodomor med Förintelsen ("Ukrainian Holocaust", "Final solution") och hävdar att dessa är i linje med en europeisk konsensus som etablerades på Stockholmskonferensen 2000. Det är knappast riktigt: Förintelsen beskrevs där som "unprecedented". Dessutom är det problematiskt eftersom antisemitiska diskurser både i dag och under Förintelsens tid gjorde judar ansvariga för massvälten.

Att flera av uppsatserna med kvantitativa data om judiskt inflytande levererar belägg för antisemitismers rationalitet är ett forskningsetiskt dilemma som i volymen förblir underbelyst.

Det europeiska perspektivet på Förintelsen förminskar med viss nödvändighet Tysklands roll, vilket gör att Tyskland föga överraskande visar sig vara det land som har minst problem med att integrera Förintelsens minne i sin historiekultur (jfr Pär Frohnerts bidrag). I alla länder har det varit en smärtsam process som har motverkats av försök att externalisera, att överföra skuldproblematiken till Tyskland, medan europeiseringen i Tyskland har kunnats ses som ett sätt att lämna den nationella skulddiskursen bakom sig och därmed ersätta externaliseringens funktion.

Om den hittills diskuterade antologin indirekt gör Tyskland till centrum för den europeiska historiekulturen är det påfallande hur lite den tyska Europa-diskursen handlar om Förintelsen. Åtminstone om man får tro den danska samlingen *Tyskland og Europa i det 20. århundrede*.

Störst uppmärksamhet ägnas frågan i germanisten Moritz Schramms uppsats om 1990-talets nya tyska patriotism. Schramm refererar diskussionen kring begreppet "normalisering" som hade sitt ursprung i västtyska nationalkonservativa diskurser, vilka genom relativisering av nazismens brott eftersträvade en starkare nationell identitet och en utrikespolitik styrd av nationella intressen. Schramm hävdar att nationalkonservatismen och därmed förbundna etno- och kulturnationalistiska diskurser till följd av tre fenomen har blivit betydelselösa: uppkomsten av en republikansk "vänsternationalism" kring 2000, CDU/CSU:s politiska utfrysning av sin högerfalang samt samförståndet kring Förintelsemonumentet.

Schramms analys lider av att statistiskt definierade diskurser mäts mot varandra i ett slags nollsummespel. Bortsett från att det historiska avståndet är för kort för att definitivt avskrika nationalkonservatismen kan man dessutom invända att "det nya Tysklands självförståelse" inrymmer såväl republikanska som etniska och kulturella nationalismmarkörer, vilket kan avläsas inte minst av diskurserna kring Förintelsemonumentets tillkomst.

Ironiskt nog är det en statsvetare, Thomas Pedersen, som drar de längsta historiska linjerna i sin analys av tyskarnas förmåga att trivas med EU: arvet efter det tysk-romerska rikets lapptäcke av identiteter och jurisdiktioner kombinerat

med en elitär men förhandlingsinriktad politisk kultur rotad i 1848 års ”professorsparlament” och utvecklingen av en universalistisk författningspatriotism i Förbundsrepubliken gör tyskarna till idealiska européer. Frågan är då bara om Tyskland därför haft så lätt att anpassa sig eller om tyskarna framgångsrikt har kunnat forma EU till en spegelbild av sig självt.

Även om författarna inte lyckas enas om vad det europeiska, eller ens ”Europa” som analytiska begrepp skall innefatta – ”västlig civilisation” i motsats till ”kultur” eller endast EU – uppkommer stundtals inspirerande motsägelser som genererar nya frågeställningar.

Båda de ovan diskuterade böckerna ger såväl en fördjupad förståelse av europeisk 1900-talshistoria som impulser till en fortsatt diskussion av relationen mellan begreppen historia, kultur och politik.

Jan Selling

Mats Andrén, *Den europeiska blicken och det lokala självstyrets värden* (Hedemora: Gidlunds, 2007). 156 s.

Vid några tillfällen under historien har kommunperspektivet trätt fram som en motvikt till det förhärskande statsperspektivet. Under 1830-talet, vid tiden kring det förra sekelskiftet och under 1990-talet, har idén om lokalt självstyre särskilt färgat diskussionerna om det moderna medborgarskapets villkor. Låt vara att sammanhanget och de bakomliggande orsakerna har skiftat: på 1830-talet utgjorde de franska och amerikanska revolutionerna en självklar del av bakgrunden – medan till exempel 1990-talets pånyttfödda kommundiskurs och frågan om relationen mellan lokalt och centralt måste förstås i relation till kommunismens fall och EU:s expansion. En röd tråd i hur problematiken hanterats har ändå varit avvägningen mellan å ena sidan demokratiideal, å andra sidan effektivitet i förvaltningen. Så ser, kortfattat, inramningen ut till Mats Andréns flyhänt skrivna bok om det lokala självstyrets värden i europeisk idédebatt.

Av det ovan nämnda torde också framgå att ideologier spelar en självskrivna roll i framställningen. Kommunperspektivets formulering vid 1800-talets början kan således inte frikopplas från liberalismens och socialismens idéer om ”frihet och medborgarskap” respektive ”rättvisa och broderskap” (s. 22). De möjliga implikationerna av kommunalt självstyre var således legio och avhängiga ideologiska utgångspunkter. Mer än andra spelar dock två tänkare en särskilt viktig roll i analysen: Alexis de Tocqueville och Hugo Preuss. Den ene, fransk aristokrat övertygad om demokratins oundviklighet, och den andre, tysk jurist, kommunteoretiker och huvudsaklig upphovsman till Weimarkonstitutionen, delade som bekant en hög uppskattning av det lokala självstyret. Det är hos Tocqueville som synen på sambandet mellan medborgaranda och lokalt självstyre formulerats mest

programmatiskt: det sistnämnda utgjorde för honom själva kärnan i fria nationers liv. Men sett till den svenska arenan har också Preuss spelat en viktig och, jämfört med Tocqueville, på sitt sätt mera central roll i diskussionerna kring kommunal självstyrelse. Inte minst var det Preuss som var den store förgrundsgestalten när Yngve Larsson, sekreterare i Svenska stadsförbundet, före första världskriget fullbordade sin gott och väl 1 200 sidor långa avhandling med titeln *Inkorporeringsproblemet*, om de växande stadskommunernas dilemma.

Därmed landar analysen i skärningspunkten mellan de två huvudsakliga dimensioner som antytts – å ena sidan förhållandet mellan lokalt självstyre och staten, å andra sidan relationen mellan demokrati och effektivitet. I det avseendet, menar Andrén, låg Larsson betydligt närmare Preuss än Tocqueville och hävdade likt den förre en organisk uppfattning om kommunen som nära förbunden med staten, men ändå ett subjekt i sin egen rätt (s. 101). Därmed antyder jag också något om framställningens tyngdpunkt. Även om det inte råder någon tvekan om att influenser från såväl Frankrike som Storbritannien haft "en stor betydelse för etablering av och kontroverser runt det kommunala självstyrets värden" (s. 10), ter sig Sverige och just Tyskland som särskilt intressanta i sammanhanget. De representerar, som Andrén avslutningsvis konstaterar, två huvudmodeller för lokalt självstyre – en federal modell (Tyskland) och en modell som utformats i hägn av enhetsstaten (Sverige) (s. 134). Intressanta skillnader i det avseendet utgörs också av den något olika innebörd och laddning som begreppen "självstyre" respektive "Selbstverwaltung" har; "tyskan undviker", som författaren noterar, "helt ordet självstyre och använder konsekvent självförvaltning alldeles oavsett vilken grad av kommunal autonomi som avses" (s. 100, se även s. 21).

Således är det ett komplext ämne med många intressanta infallsvinklar som Andrén tagit sig an. Och det är naturligtvis omöjligt att inom ramen för denna begreppshistoriskt upplagda undersökning frilägga alla de rottrådar som på ena eller andra sättet varit av relevans för idédebatterna kring det lokala självstyret. En sådan är själva politikbegreppets skiftande innebörd över tid. Liksom medborgarbegreppet var även frågan om gränserna för "det politiska" förhandlingsbar under 1800-talet. I detta perspektiv intog just kommunerna och den kommunala självstyrelsen en med tiden alltmer omstridd plats. Den tvetydighet som präglade 1800-talet i det avseendet märktes för övrigt tydligt hos Tocqueville själv. Han beskrev "civil" och "politisk" associering som varandra ömsesidigt förstärkande processer – men samtidigt också som två olika fenomen, mellan vilka gränsen aldrig blev tydligt urskiljbar.¹ Måhända är det i ljuset av detta problem vi skall förstå utvecklingen från 1800-talets associationsväsende till folkrörelsesamhället och framväxten ett nytt, bredare och från den tidiga liberalismen delvis frikopplat medborgarskapsbegrepp, riktat mot både stat och kommun.

1. Alexis de Tocqueville, "Relation of civil to political associations", i E. Ostrom & T. K. Ahn (red.), *Foundations of social capital* (Cheltenham 2003 [1840]) s. 12–17.

En annan intressant aspekt som endast berörs översiktligt är det lokala självstyrets avvägning mellan demokrati och effektivitet i ett samtidshistoriskt perspektiv. Frågan är relevant inte minst i ett EU-perspektiv. Medborgarskaps- och demokratitanken utreds, men det är också värt att påminna läsaren om den forskning som frågan avsatt under senare decennier, delvis i efterföljd till Robert Dahls och Edward Tuftes smått klassiska bok *Size and democracy*.² Medan förtjänsterna med att anlägga en europeisk blick på den kommunala självstyrelsen således är lätta att identifiera och ta till sig, pekar undersökningens breda uppläggning samtidigt på svårigheterna att ge en uttömmande bild av problematiken.

Martin Åberg

Christina Florin, Elisabeth Elgán & Gro Hagemann (red.), *Den självstyrande medborgaren? Ny historia om rättvisa, demokrati och välfärd* (Stockholm: Institutet för Framtidsstudier, 2007). 174 s.

Den styrande dikotomin i antologin *Den självstyrande medborgaren?* är inspirerad av anglosaxisk rättviseteoretisk debatt mellan å ena sidan ett kontraktsteoretiskt, liberalt perspektiv där statens roll är att skydda individens rättigheter, å andra sidan en kommunitaristisk kritik av denna, som i stället framhäver samhällets samtal, traditioner och historia för att avgöra hur det goda samhället skall se ut. Ett annat sätt att säga detta är att den liberala traditionen sätter det rätta framför det goda, medan kommunitarister hävdar att åtskillnaden mellan det rätta och det goda är en inbillad föreställning och att varje definition av rättigheter förutsätter en idé om det goda.

I antologin får detta en konkret tillämpning i den svenska välfärdsstatens utveckling, såtillvida att författarna låter den mer kollektivt lagda kommunitarismen representera det svenska folkhemmet, medan ett välfärdssamhälle av mer anglosaxiskt snitt sägs vara liberalt inspirerat. Däri får individuella rättigheter träda fram på bekostnad av ett samhälle där medborgarna själva är med och formulerar reglerna för samhällslivet. Den här empiriska distinktionen är naturligtvis inte någon nyhet inom välfärdsstatsforskningen, men är ändå väl värd att lyfta fram.

Redaktörerna framhäver i sitt inledningskapitel att bidragen inte är apologetiska inför välfärdsstaten, utan strävar efter att lyfta fram dess komplexitet. Detta må vara sant för varje enskilt kapitel, men det tycks mig svårt att inte läsa boken i sin helhet på något annat sätt än som just en apologi för folkhemstanken. Exempelvis framhäver Jenny Andersson i sitt bidrag kring folkhemsbegreppet och dess utveckling att en förklaring till att den kommunitaristiska idétraditionen

2. Robert A. Dahl & Edward Tufte, *Size and democracy*, The politics of the smaller European democracies, 2 (Stanford 1973).

uppmärksammats föga i Sverige är att den redan finns inbyggd i ett existerande folkhem, som förvisso har omvandlats men till delar återfått sin forna glans. Ylva Waldermarson lyfter fram motsatt rörelse i sin artikel om Svenska kommunalarbetareförbundets lönepolitik, vilken kom att individualiseras. Samtidigt tonades intressekonflikterna mellan arbete och kapital ned och ersattes med ett språkbruk kring samhällsekonomi som vore det hämtat ur en grundbok i nationalekonomi. Hon identifierar här således ett ypperligt tydligt exempel på hur det svenska samhället gått från en kollektiv till en individualistisk idébas.

På ett teoretiskt plan är boken än mer spännande då den bidrar med teoretisk förnyelse inom den historiska välfärdsstatsforskningen, ett fält vars traditionella ingångar på sistone kanske till delar präglats av avtagande marginalnytta. På ett förtjänstfullt sätt lyfter den fram den motsättning som har iakttagits i välfärdsstatens historia; mellan att å ena sidan skydda medborgarnas materiella intressen och å andra sidan göra val åt den enskilde som under andra politiska regimer lämnas åt individen. Två exempel på detta ger Sunniva Engh och Jenny Björkman. Den förra lyfter fram hur såväl svensk som norsk biståndspolitik riktad in sig mot befolkningsfrågor, eller, annorlunda uttryckt, huruvida människor skall använda preventivmedel eller inte. Den senare berättar om bostadsinspektionens arbete med att kontrollera och lära ut hur man inreder och bor i ett hem. Båda exemplen illustrerar väl två områden där det politiska samtalet definierar det goda livet, och låter det som i en liberal idétradition brukar uppfattas som individuella rättigheter stå tillbaka.

Jag tror att det är just här som bokens teoretiska perspektiv kan göra mest nytta. Den kommunitaristiska kritiken av liberalismens idealiserande av en autonom moralisk varelse lämnar i mångt och mycket öppet för en variationsrik tolkning av utsträckningen av individens autonomi; således verkar det vara en utomordentlig teoretisk ram för att analysera välfärdsstatens framväxt. En intressant applikation av denna motsättning är Peter Johanssons artikel om konsumtionsbeskattning. Här har ju staten att välja mellan att å ena sidan beskatta all konsumtion med samma skattesats, alternativt kan den också välja att beskatta vissa typer av varor hårdare än andra i syfte att minska konsumtionen av icke önskvärda varor, exempelvis bensin eller böcker. Konsumtionsbeskattningen var i förstone utformad så att den gjorde skillnad mellan varor av nödvändighets- och av lyxkaraktär. Under efterkrigstiden försvann denna princip allt mer och kom att ersättas av en neutralitetsprincip, där grundprincipen var att alla varor skulle beläggas med samma skattesats.

Men den kommunitaristiska kritiken rymmer också problematiseringar som boken inte i allt tar hänsyn till och som gör att den empiriska översättningen till anglosaxisk rättighetsstat och nordisk välfärdsstat inte fungerar till fullo. Det illustreras exempelvis av Urban Lundbergs artikel om politisk demokrati eller legalistisk rättvisa. Där presenteras det som att politiken har ett val mellan en

kollektivistisk syn, där medborgarna debatterar och väljer mellan olika politiska projekt, respektive en individualistisk inriktning, där staten skyddar rättigheter och omfördelar materiella resurser, men i övrigt håller sig utanför. Också Torbjörn Lundqvist utgår från en intentionell förklaring till den ekonomiska liberaliseringen efter 1950-talet; politikerna har valt att liberalisera alkoholpolitiken och ge medborgarna mer ansvar för sig själva, samtidigt som näringslivet reglerats allt mer i syfte att få fram en effektiv samhällsekonomi. Likaså har några av de artiklar som presenterats ovan utgått från samma val. Men det är för kommunitarister inte säkert att ett sådant val över huvud taget kan göras, eftersom varje utformande av dessa rättigheter också med nödvändighet innebär att vissa livsmål prioriteras över andra. I mänsklighetens existentiella villkor ingår det gemensamma utformandet av ideal, dygder och moral. Neutralitet mellan olika livsprojekt är heller ingenting vi kan välja. En lista över objektiva, neutrala mänskliga rättigheter är sålunda en chimär. I grund och botten kan motsättningen spåras tillbaka till skillnaden mellan Hegel och Kant, där den senares betoning av subjektets frihet kan ställas mot den förres uppfattning, som snarare accentuerat en expressiv enhet, där människor definieras i förhållande till varandra hellre än som autonoma moraliska varelser.

Den insikten, eller det perspektivet, tror jag skulle kunna bidra med ytterligare en nivå av problematisering av det empiriska materialet. Teoretiskt ifrågasätts här den deontologiska världsbilden, där jaget föregår dess syfte och dess mål. Detta innebär också att det rätta inte kan separeras från det goda, eller sagt på annat sätt: att en bild av det goda livet måste föregå reglerna för vårt beteende. Men detta innebär också att vi får möjlighet att ytterligare problematisera bokens styrande empiriska dikotomi, eller till och med förkasta den. Ty vi kan nu inte välja mellan en stat som tar hand om sina medborgare och samtidigt lägger sig i deras mest intima val respektive en stat som gör ingetdera. För den stat som skyddar individuella rättigheter har redan i deras formulering tagit ställning till hur medborgarna skall leva sina liv, lika mycket som den stat som styr användningen av preventivmedel eller hur ett bra kök skall se ut.

Per Simonsson

Natasha Vall, *Cities in decline? A comparative history of Malmö and Newcastle after 1945*, Skrifter med historiska perspektiv, 5 (Malmö: Malmö högskola, 2007). 242 s.

Över stora delar av västra Europa sveper i dag en våg av stadsförnyelse, eller "urban regeneration" som dessa processer ofta kallas. Politiker och näringsliv är påtagligt ofta eniga om att krafttag behövs för att lindra de ekonomiska och sociala konsekvenserna av ett långt gånget förfall, särskilt i städernas innerkärnor,

men också för att möta utmaningarna från nya industrialiserade regioner i en allt mer globaliserad ekonomi. Övergången från industri- till tjänstesamhälle, som det i grunden handlar om, har visat sig vara särskilt smärtsam i många av de städer, regioner och länder som industrialiserades allra först.

Vägen som lett till stadskärnornas förfall är nog relativt bekant. I industrialiseringsens första skeden lokaliserades såväl fabriker och andra kommersiella lokaler som bostäder i stor utsträckning sida vid sida mitt i städerna. Den fysiska miljöns försämring ledde snart till att allt fler människor flyttade från stadskärnorna så snart de hade ekonomisk möjlighet. Runt stadskärnorna bildades i stället förorter där de mer välbeställda bosatte sig. Kvar i stadskärnorna blev dels industriell och kommersiell verksamhet, dels de människor som inte hade råd att flytta därifrån. När konkurrensen från de nyindustrialiserade länderna slog med full kraft mot den tunga, råvarubaserade industrin i västra Europa från och med 1970-talet, utplånades stora delar av livskraften i många städer. Den som besökte Liverpool, Manchester eller andra före detta industriella kronjuveler i England under 1980- och 1990-talet hade antagligen en känsla av att befinna sig i en krigszon snarare än i en livskraftig europeisk storstad. Å andra sidan är just Liverpool och Manchester under 2000-talet de kanske tydligaste exponenterna för hur stadsförnyelse i praktiken kan organiseras och finansieras och på att det faktiskt går att vända en negativ utveckling.

Natasha Vall, lektor i modern europeisk historia vid University of Teeside i Middlesbrough (för övrigt ytterligare en klassisk brittisk industristad under omvandling), har skrivit en bok som beskriver och analyserar stadsförnyelseprocesserna under efterkrigstiden i två mycket utpräglade industristäder: Newcastle och Malmö. Den grundläggande frågeställningen i boken är hur de post-industriella processerna påverkat det dagliga livet för invånarna i respektive stad. Ytterligare ett syfte med boken är att dra en lans för den komparativa metoden i historisk forskning, som Vall menar är ett i hög grad outnyttjat verktyg. I det inledande kapitlet beskrivs de två städernas historiska utveckling sedan mitten av 1800-talet. Vall gör sitt bästa för att lyfta fram likheter men också skillnader mellan dem. För att en historisk komparation skall bli meningsfull menar hon att det måste finnas bådadera och citerar därför John Breuilly: "there is no point in studying events that have nothing in common, nor is there any point in studying events, which do not differ significantly". Storleksmässigt är Newcastle och Malmö mycket lika, och det gäller även den industriella och politiska utvecklingen. Den tunga industrins dominans har gett städerna en uttalat maskulin prägel där den lokala identiteten i hög grad formuleras och formas av männen ur arbetarklassen. Inte minst blir detta tydligt när kulturen, särskilt fotbollen, diskuteras. Likaså har socialdemokratien, i dess respektive nationella skepnad, varit den dominerande lokala politiska kraften. Den avgörande skillnaden mellan städerna består, såvitt jag kan förstå, dels av att Malmö har ett betydligt större inslag av invandrad

arbetskraft under efterkrigstiden, dels av att utvecklingen i Newcastle i många avseenden föregått Malmös utveckling med ibland flera decennier.

Kapitlen 2–4 beskriver mer på djupet olika delar av den ekonomiska, politiska och sociala utvecklingen i de bägge städerna. Vall gör ingående beskrivningar av såväl enskilda företag av stor betydelse – exempelvis Kockums i Malmö och Armstrong's i Newcastle – som större strukturella processer – till exempel avseende byggandet av nya, storskaliga bostadsområden och arbetsmarknaden sedd ur ett genusperspektiv. Jag blir dock lite besviken på dessa kapitel. Visst är genomgången mycket gedigen och lättillgänglig men nästan all empiri har (för) många år på nacken. Till exempel stannar beskrivningen av sysselsättningsstrukturen redan i början av 1990-talet. Därmed lämnas man som läsare i sticket vad gäller de förmodligen ganska omvälvande förändringarna under de senaste 15–20 åren när omställningen från industri- till tjänstesamhälle varit så tydlig. För Malmös del har också skapandet av den så kallade Öresundsregionen, inkluderande städer på båda sidor av Sundet, varit av stor betydelse för såväl enskilda invånare som hela samhällsekonomin.

Kapitel 5, "The rise of the cultural sector", är däremot betydligt intressantare och tar avstamp i en mycket aktuell fråga – den om vilken roll kulturen (i mycket vid mening) och de så kallade kreativa näringarna kan ha och har haft för storstäders förnyelse och ekonomiska utvecklingskraft. Återigen kan en referens till Liverpool göras. Liverpool var Europas kulturhuvudstad 2008 och har under de senaste 5–10 åren investerat massivt i storslagna kulturattraktioner, bland annat ett nytt konserthus. Och vem associerar inte till fotboll när städer som Liverpool och Manchester, liksom Newcastle och Malmö också för den delen, nämns? Här lyckas Vall kombinera det historiska perspektivet och den historiska analysen med en dagsaktuell, central fråga för det postindustriella samhället. Men återigen önskar jag att framställningen hade haft lite mer fokus på utvecklingen under de senaste åren, när även den kulturella sektorn av samhällsekonomin genomgått så omvälvande förändringar och då ju kommersialiseringen och globaliseringen av till exempel idrotten har nått, historiskt sett, nya nivåer. Det skall dock inte skymma det faktum att Valls bok sammantaget både ger en detaljerad och heltäckande beskrivning av två industristäders kamp för överlevnad och adresserar frågor som stadsregioner i hela Europa måste ta ställning till.

Tom Petersson

Jan Jörnmark, *Övergivna platser* (Lund: Historiska Media, 2007). 191 s.

Jan Jörnmark, docent i ekonomisk historia i Göteborg, har givit ut en uppmärksammat bok, där han både skrivit och fotograferat. Praktiskt taget alla betydelsefulla media i landet har intresserat sig för Jörnmarks bok, som är utformad som

vad vi på svenska kallar en *coffe table*-bok. Bakgrunden till boken är, får vi veta, att Jörnmark på en söndagsutflykt kom att besöka en nedlagd folkpark, Lindfors folkets park, och här blev fascinerad av det han såg. Härefter började han samla på nedlagda miljöer. *Övergivna platser* är en redovisning av några av de svenska miljöer Jörnmark samlat på sig. På en särskild hemsida kan många fler övergivna platser beses, även från ställen utanför Sverige.¹

Det finns en särskild romantisk bild av miljöer som inte längre är i bruk och som i olika grad är stadda i förfall. Våra ruiner är ofta mer besökta än de artefakter som är intakta. Det finns till och med grumliga teorier om att en byggnad inte är komplett förrän den står i ruin – Akropolis i Athen kan tjäna som exempel på denna tankegång. Jan Jörnmark beskriver själv sin fascination för de övergivna platserna: "Att besöka övergivna platser ger dessutom en nästan fysisk känsla för begreppet skapande förstörelse." En bläddring i Jörnmarks bok tillfredsställer lusten att se vad som blivit kvar och hur förfallet drabbat, men också det häftiga i att någon till synes bara lämnat en miljö utan att ens städa eller ta bort efter sig. Bildmaterialet är rikt, men många bilder är mindre i format än de borde ha varit och de flesta bilderna är komponerade på liknande sätt, med vidvinkelobjektiv som understryker ödsligheten.

Jan Jörnmarks bok är inte bara en fotobok, utan är också intressant för *Historisk tidskrifts* läsare. Här får vi en kortfattad och mustig beskrivning på ett enkelt, naturligt språk av särdragen i den svenska modellens uppgång och fall från andra världskriget fram till idag. Här skildras 1960- och 1970-talens optimism möjliggjord genom LO och SAF:s samförstånd kring konkurrensekonomiideologi, frihandel och globalisering. Storstilade anläggningar präglade av framtidsoptimism (Yxhults styrelserum). Vi möter varvskrisen, stålkrisen, hotell- och motellöden på de platser som låg fel när samhället förändrades (Brännebrona motell). Den svenska enhetskulturen rasade någon gång kring 1980; 1985 var TV-monopolet tillända och folkparkernas storhetstid var slut. Många intressanta bilder skildrar Blådinge folkets park med sina bilder av folkhemets idoler: Sonny Liston, Lenart Hyland, Tage Erlander.

Mest hjärtknipande är nog bilderna av miljonprogrammets nedmontering på de platser som låg fel när industrin förändrades och urbaniseringen koncentrerades till storstäderna. Laxå är ett av många tänkbara exempel på industri- och bruksorter som växte snabbt till följd av den snabba industriella blomstringen under 1950- och 1960-talen. När industrierna lades ned avfolkades orterna och miljonprogrammets fastigheter lämnades tomma. Under processens gång tvingades de kvarboende att flytta till särskilda delar av området medan området i övrigt förslummades. Somliga hyresgäster fick på detta vis flytta flera gånger innan området slutligen blev ett offer för grävmaskinerna.

1. Se <www.jornmark.se/places.aspx>.

Jörnmarks bok är en viktig dokumentation från ett samhälle i stor förändring, en icke avslutad process – från industrisamhälle till postindustriellt samhälle. Samtidigt fungerar den som en enkel lärobok i vår tids ekonomiska historia. För såväl arkitektoniskt intresserade som för designvänner finns också många godbitar i *Övergivna platser*.

Hans Nilsson

K-märkta fartyg: flytande klenoder, Sjöhistorisk årsbok 2006–2007, huvudred.: Ulla Djerw: foto: Johan Jonson (Stockholm: Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm, 2007). 208 s.

Ångmaskinens betydelse som revolutionerande kraftkälla i Sverige under 1800-talets första hälft kan svårligen överdrivas. Den utgjorde en direkt central faktor för moderniseringen och togs allra först i bruk på sjöar och vattendrag. Efter Samuel Owens experiment i huvudstaden 1817–1818 sattes ångdrivna farkoster snabbt i drift över hela landet, först som hjulångare, några årtionden senare även med propellerdrift. Redan kring 1840 fanns inte mindre än 50 ångfartyg i person- och godstrafik. Expansionen fortsatte och vid sekelskiftet kring 1900 utgjorde de en oundgänglig del i infrastrukturen. I fråga om de mindre passagerarångarna kan denna fartygstyp – modell Waxholmsbåt – då sägas ha nått sin fulländning.

När många av de gamla trotjänarna på 1960-talet hotades av skrotning blev detta en utlösande signal för den så kallade ångbåtsrörelsen. Spontana räddningsaktioner ledde till att fartyg som "Mariefred", "Blidösund", "Trafik af Hjo", "Motala Express" och "Bohuslän" fick förlängda liv. Oftast har de fortsatt på sina gamla trader långt in i pensionsåldern. En god illustration ges i den årliga skriften *Ångbåtstidtabell* som 2007 förtecknade 29 personförande klenoder i drift i Sverige samt ytterligare fem i Danmark och Norge.

I nära anslutning till detta uppblossande engagemang har en rad skrifter utgivits om fartygsflottorna i Stockholms skärgård, på Mälaren och Västkusten, liksom till exempel i Öresund och Ådalen, men också längs övriga kuster. Ångbåtsföreningar har bildats som kontinuerligt ger ut medlemstidningar av hög klass: *Båtologen*, *Länspumpen*, *Skärgårdsbåten* och *Lubrikatorn*. Arne Sundström, Arne Stade och Lennart Rydberg – alla framstående kännare av ämnet – har redovisat omfattande dokumentation med stora inslag av *oral history*. Fältet bör därmed vara väl lämpat för ny forskning bland sociologer och historiker av olika inriktning. Ett första steg har tagits genom att Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet nyligen anordnat en 10-poängskurs rubricerad "Båtar, fartyg och skepp – en maritimhistorisk orienteringskurs".

Som framgått är de gamla ångfartygen en viktig del av svensk teknikhistoria. Man kan fundera över drivkraften hos dessa grupper av nästan enbart manliga

entusiaster. Är motivet ett slags teknologisk nostalgi? Eller rör det sig om en önskan att närmare undersöka och upprepa hur människor färdades tre–fyra generationer tillbaka i tiden? Direkta paralleller finns inom områdena järnväg och spårväg. Lite högtidligt kan dessa insatser presenteras som vakthållning kring en central del av Sveriges logistiska historia.

År 2001 införde Statens maritima museer (SMM) en särskild K-märkning av fartyg i syfte att bidra till bevarandet av mera betydelsefullt äldre tonnage, inkluderande även andra än ångdrivna eller personförande farkoster. Tanken är att tydliggöra mångfalden av fartyg i Sveriges maritima kulturarv. SSM:s senaste årsbok redovisar med grunddata och bilder de 74 båtarna i detta register; allt från galeasen "Amalia" i Nynäshamn till passagerarångaren "Östersund" på jämtländska Storsjön. Här finns flytettyg av skilda slag: lastfartyg, varpbåtar, bogserare, segelskutor och fiskebåtar, ja, rentav även en bilfärja från 1963 och en stockholmsk sightseeingbåt från 1947.

Skriften söker dessutom spegla livet ombord liksom de eldsjälur som medverkat till att fartygen kunnat bevaras. Den är faktaspäckad och man får ha förståelse för att ett och annat sakfel kan förekomma. Oroande är dock att ett tämligen gravt sådant återfinns redan i inledningskapitlet. Apropå fartyg som borde ha sparats anges nämligen där att Saléns kylfartyg "San Blas" – känt genom Povel Ramels "Måste båten till Curacao gynga så?", där namnet ingår i omkvädet – skulle ha byggts vid Eriksbergs varv i Göteborg. 1967. I själva verket tillkom dock fartyget redan tolv år tidigare vid Ekensbergs varv i Stockholm och uppmärksammades då mycket. När det i november 1955 passerade Södertälje kanal var "San Blas" med sina 5 625 ton sålunda det största fartyg som gått där. Skall ytterligare något negativt noteras så är det att många bilder i boken är i minsta laget och dessutom alltför mörka i trycket. Men för alla intresserade av det maritima arvet är den ändå närmast ett måste, både som referens vid sommarens båtfärder och som sällskap vid vintertida turer hemma i länstolen.

Bo G. Hall

Ernfrid Browaldh, *Strödda minnesbilder*, red. Oskar Broberg, Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen, 100 (Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, 2007). 248 s.

En stadig ström av memoarer har under senare år publicerats. Flertalet av dessa skrifter förmedlar kunskap om centrala samhällshistoriska förlopp i ett inifrån-perspektiv. Bankmannen Ernfrid Browaldhs minnesanteckningar, vilka tillkom under 1970-talets sista år har även detta perspektiv. Dessa anteckningar var då de skrevs inte tänkta för publicering, utan avsågs primärt vara ett sätt att bevara Browaldhs erfarenheter från bankvärlden och då särskilt Handelsbanken. För att

kunna publicera en skrift utifrån ett manus som tillkom för snart 30 år sedan krävs dock viss bearbetning. Oskar Broberg, ekonom-historiker från Göteborg, har tagit sig an uppgiften att redigera manuskriptet för att få det att bättre passa dagens publik. Broberg ger i bokens inledning läsaren en relativt klagörande översiktsskildring över den historiska kontext i vilken bokens beskrivna händelser skall förstås. I denna del av boken lyfts också vissa kompletterande faktauppgifter fram för att öka läsarens möjligheter att tillgodogöra sig författarens minnesbilder.

Browaldhs minnesbilder inleds med en skildring av den egna uppväxten. Där-efter återges hans karriärväg från jurist till verkställande direktör för Svenska Handelsbanken (SHB) eller som Browaldh själv skriver "hur och varför bondpojken från Sevala blev chef för landets då största bank" (s. 148). Denna del av boken har en utpräglad karaktär av memoar. Huvuddelen av boken fokuserar emellertid dels de svårigheter som finanssektorn hade att hantera under 1920-talet i svallvågorna av tjugotalskrisen, dels hur SHB skulle komma att sköta sina företagarintressen under 1920- och början av 1930-talet. Minnesbilderna utgår från det egna arbetet vid banken. Läsaren ges en bild av att Ernfrid Browaldh, i sin egenskap av jurist och begåvad vad gäller ekonomiska frågor, lyckades bemästra och lösa även de mest besvärliga problem som banken ställdes inför under dessa år. Browaldh kom med tiden att bli en central person inom Handelsbankssfären och därigenom även ha inflytande inom svenskt näringsliv. I boken återges diskussioner och beslutsfattande i de (strategiska) frågor som författaren kom att vara inblandad i inom bank- och affärsvärlden.

Browaldh har i sin beskrivning valt att lyfta fram de för honom mest intressanta uppdragen och händelserna inom banken. Där finns en ambition att genom minnesbilderna ge eftervärlden en fyllig och sammansatt beskrivning av de svårigheter SHB, liksom ett flertal andra banker, stod inför när finansbolag gick omkull och bankvärlden drabbades av en svår kris i början av 1920-talet. De händelser som återges är mycket ingående beskrivna och ger kompletterande kunskap om händelseförlopp som behandlats flera gånger tidigare i historieskrivningen. Inifrånperspektivet möjliggör dock en mer fyllig beskrivning och dess största förtjänst är att vi kan följa händelseutvecklingen på ett sätt som inte är görligt enbart utifrån styrelseprotokoll och samtida korrespondens. Det skall påpekas att uppgifterna som återges inte alltid är tagna ur minnet, och därmed rekapitulerade ett halvt sekel efter att händelserna inträffade, utan Browaldh har studerat originalhandlingar för att säkerställa att det han skrivit varit korrekt. Detta är av stor betydelse för att göra boken användbar inom forskningen. Inte minst redogörelserna för bankledningens relation till Ivar Kreuger samt bankens kopplingar till flertalet av våra främsta industriföretag borde kunna intressera forskare och en något bredare publik.

Detaljrikedomen och ambitionen att återge alla händelser på ett korrekt och uttömmande vis är en förtjänst för faktaintresserade. Samtidigt är det även ett

genomgående problem för läsare i allmänhet. En snäv grupp av individer kan finna det givande att fördjupa sig i särskilda detaljer om till SHB nära kopplade företag. Den ytterst detaljerade återgivningen av exempelvis kapitalställning i dessa företag, nyemissioners storlek, aktiekurser och nedskrivningar vid skilda tillfällen kan dock få även den mest entusiastiske allmänintresserade läsare att krokna. Boken får knappast en läsekrets utöver finans- och företagsforskare, bankmän och andra inom området särskilt intresserade och faktasökande personer. Detta har sannolikt heller aldrig varit utgivarnas mening.

Den sammantagna uppfattningen är att Browaldhs strödda minnesbilder har ett visst värde för forskare och specialintresserade, men inte kan sägas vara något för den allmänhistoriskt intresserade publiken. Övergripande förståelse för några av de utmaningar som bankvärlden ställdes inför under en relativt formbar tidsperiod inom bank- och finansvärlden i mellankrigstidens Sverige är den främsta behållning jag fått efter en ingående läsning av boken.

Kristina Lilja

David S. Landes, *Dynastier: de stora familjeföretagen och deras mer eller mindre lyckade affärer*. Översättning av Claes-Göran Jönsson (Stockholm: SNS, 2007). 367 s.

Historikern David Landes har skrivit ett omfattande verk om de ledande företags- och finansfamiljerna i västvärlden. Syftet är att studera dynastin som fenomen och hur det går till när generationer avlöser varandra och samspekar över tid. Här presenteras välkända imperier som Ford och Rockefeller. Läsaren dras in i denna värld av excentriska män och kvinnor som påverkat sina familjer, inte sällan med dramatik. På så vis är det en bred historia om dynastiernas framgångar och motgångar över tid. Det centrala är att visa hur generationsskiften format företagare och imperium.

Vad författaren poängterar tidigt i sin undersökning är att familjeföretag är den företagsform som är vanligast i hela världen. Inom EU står de för ungefär 60–70 procent av företagandet. Landes' ambition är därför att skildra familjeföretagens historia från 1600-talet till i dag. Han har fokuserat på de moderna dynastierna i Europa och USA. Varför denna utgångspunkt? Det motiveras med att dessa nationer har drivit på den ekonomiska utvecklingen liksom innovationerna. Förvisso diskuteras den japanska bilindustrin Toyota. Men det är beklagligt att inte fler företagsimperier utanför "väst" uppmärksammas. David Landes inser att hans inställning väcker "urgamla antiimperialistiska klagomål", men hävdar att det är så här som världshistorien har sett ut. Enligt författaren får man helt enkelt finna sig i att västerländska principer har ett övertag i företagsvärlden. Att det sedan är orättvist och fel vill inte Landes spekulera i med några "moraliska

omdömen". Personligen anser jag att hans argumentation är problematisk. Varför inte lyfta fram nya framväxande företagsimperier i länder som Indien och Kina? Eller varför inte blicka längre bakåt i tiden och diskutera huruvida västvärlden har påverkat denna dominans på ett negativt sätt? En del vänner av den imperialistiska ordningen finner säkert Landes' raljanta ton tilltalande, men personligen anser jag att den irriterar mer än tillför något till innehållet.

Till bokens förtjänster hör att den är välstrukturerad och lättläst. Den inleds med bankväsendets dynastier, där läsaren får möta finansfamiljerna Baring, Rothschild och Morgan. I del två möter läsaren bilfabrikanterna Ford, Agnelli, Fiat, Peugeot, Renault, Citroën och Toyota. I del tre introduceras de familjer som sysslat med bearbetning och utvinning av råvaror såsom familjerna Rockefeller, Guggenheim, Schlumberger och Wendel. Det sista kapitlet avslutas med sammanfattande reflektioner.

I studien förs ett allmänt resonemang om att forskare generellt är ointresserade av familjeföretag och att de flesta i stället ägnar sig åt Chandlers idé om att denna företagsform kräver professionellt rekryterade direktörer för att lyckas i längden. Det märks att *business history* är ett nytt område för Landes. Mycket av diskussionen kretsar kring familjen och blodsbandets betydelse på gott och ont. Som bekant bygger dynastier ofta på tradition och plikt känsla, vilket gör att många samlas kring en auktoritär patriark. Landes belyser utdragna konflikter inom dessa dynastier som sätter sammanhållningen på spel. Denna skildring bjuder därför på en del underhållande anekdoter om företagarnas beteende. Deras egensinnighet och skaparlusta illustreras med olika empiriska exempel. Landes berättar om hur John D. Rockefeller lyckades få sina barn att tro att de tillhörde en av de fattigaste familjerna i USA. Sparsamheten yttrade sig i en mycket spartansk livsstil, där barnen fick ärva varandras kläder. Boken presenterar flera sådana historier, bland annat den om den konservative Henry Ford och hans ovilja att lämna över ansvaret till sonen Edsel. Om texten hade varit mer analytisk och teoretisk, hade det kunnat bli en värdefull läsning. Nu blir det mest en samling av detaljer och mytomspunna berättelser som passar bättre att prata om i fikarummet än i forskningssammanhang. I ett avsnitt beskriver Landes hur Henry II Ford med tiden blev drinkare och kvinnokarl. Ibland förs mer seriösa resonemang om familjens kultur och betydelse, såsom i fallet Toyota, där också äktenskapliga band spelade en viktig roll för företagets utveckling. Det är därför lite märkligt att kvinnorna i dessa familjeimperier är osynliga. Denna studie är därför återigen ett bra exempel på patriarkernas företagshistoria.

Therese Nordlund

Sara Berglund, *Vägen till vinnarcirkeln: travhästen och dess människor mellan sport och spel* (Hedemora: Gidlunds förlag, 2006). 224 s.

Är hästar, eller snarare travhästar, ett intressant studieobjekt? Enligt Lundaetnologen Sara Berglund har forskarsamfundet inte närmare funderat kring denna fråga, trots att både djur och vi människor präglas av våra relationer till varandra. Berglund hävdar att människans förhållande till djurvärlden också påverkar hennes samhällsuppfattning. Att forskningen inte har uppmärksammat relationerna mellan människor och djur tycker hon därför är märkligt och hennes doktorsavhandling är ett försök att råda bot på detta missförhållande. Berglund rör sig inom en etnologisk forskartradition där agrarsamhället samt djurens roll och symboliska mening har ägnats viss uppmärksamhet. Särskilt har hästen fått utrymme, sannolikt på grund av dess betydelse inom produktionen. Numera har hästen främst ekonomisk betydelse på den kommersiella tävlingsarena som travsporten utgör. Ändå är hästens moderna status som hobby- och tävlingsdjur föga utforskad. Berglund rör sig således inom en etablerad etnologisk forskningstradition men på ett föga utforskat område, nämligen travsporten.

De två första undersökningskapitlen utgörs av en historisk exposé som dels behandlar bakgrunden till hästens förändrade samhällsfunktion, dels travsportens uppkomst, utveckling och omvandling. Kapitlen fungerar som en historisk relief till avhandlingens huvudsakligen etnologiska undersökning, som berör det nätverk av personer som i skilda sammanhang omger travhästen samt problematiken, moralisk såväl som teknisk, kring den moderna avelstekniken. Vidare skildrar Berglund den mycket stora betydelse hästens stamtavla och utseende tillmätts i tävlings-, avels- och försäljningssammanhang. I slutkapitlet diskuterar hon travsportens dagskulturella och samhälleliga betydelse liksom sportens förmåga att ge upphov till känslor, drömmar och inställningar.

Således är *Vägen till vinnarcirkeln* en studie som behandlar ett nutida fenomen – travvärlden, synen på travhästen och de praktiker som formar uppfattningen om travhästarna – liksom hur sportens krav och förväntningar samt hästhållningens skilda aktörer och verksamheter formar synen på hästen – med andra ord: hur travhästen görs. Därmed kan hävdas att Berglund anlägger ett dekonstruktivistiskt perspektiv på travhästens tillblivelse, även om den teoretiska diskussionen överlag är tunn. Avhandlingen bygger främst på fältarbeten, deltagande observationer och insamling av standardiserade data via frågelistor riktade till ägare och uppfödare, därtill intervjuer med de olika aktörer som står i direktkontakt med travhästarna. Dessutom har Berglund studerat travsportens olika diskussionsforum som tidskrifter, hemsidor och nätdebatter. I den mer historiskt inriktade delen används främst överklassens böcker och tidskrifter avseende hästhållning och kapplöpningar från 1800- och tidigt 1900-tal. Dock framgår ingenstans exakt vilka eller hur stort antal böcker och tidskriftsårgångar som studerats. Detta gör det mycket

svårt för läsaren att bedöma det genomgångna materialets representativitet. Inte heller förs någon djupare kritisk diskussion kring valet av historiskt källmaterial.

Däremot problematiserar Berglund fältarbetets dilemma på ett tydligare sätt, vilket antyder att avhandlingens förtjänster kanske inte så mycket ligger på det historievetenskapliga planet som på det etnologiska. Icke desto mindre för Berglund ett intressant resonemang om moderniseringens och industrialiseringens följder för 1800-talets jordbruksnäring och transportväsende, en utveckling som resulterade i att hästens betydelse drastiskt minskade och ett behov av nya användningsområden för djuret uppkom. Från att främst ha varit ett nöje för allmogen, kom kappkörningar under 1800-talet att utvecklas till en egen sfär. Under 1900-talet genomgick hästkappkörningen även en tydlig sportifiering, som lämnade avtryck i synen på hästarnas kroppar och tidsprestationer. Utvecklingen förstärktes ytterligare genom förbättrade tävlingsredskap, banor och tidtagningar, samt på ett ekonomiskt plan genom totalisatorspelverksamhetens godkännande 1923.

Berglunds avhandling är betydelsefull då den tillför ny kunskap om en tidigare utforskad sportsfär som varje år omsätter omfattande pengasummor samt engagerar och påverkar ett stort antal individer. Studiens historievetenskapliga del med sitt något snäva inomorganisatoriska perspektiv reser dock en del funderingar som rör travsportens sociala skiktning, medborgarbildningens betydelse för sportens tidiga utveckling, liksom hästaveln och spelförbudet. Vidare hade det varit intressant om Berglund också lyft fram travspelarnas roll i sammanhanget och inte bara fokuserat totalisatorspelens historiska utveckling. Slutligen skall framhållas att Berglunds avhandling, med sin lättlästa och populärt hållna framställning, fungerar som en god och intresseväckande inkörsport också för den icke specifikt travintresserade. Men är denna travhästinriktade avhandling en angelägenhet för historikern? Ja, definitivt om personen i fråga är särskilt intresserad av travsportens organisationshistoriska utveckling.

Emma Pihl Skoog

Molly Andrews, *Shaping history: narratives of political change* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007). 223 s.

"This book is about the relationship between the stories people tell about their lives, and the political frameworks which form the context for those stories", inleder sociologen Molly Andrews, verksam vid the Centre of Narrative Research i London, sin bok. Den bygger på fyra fallstudier av historiska situationer av snabba och, som många menar, avgörande politiska förändringar under sent 1900-tal och tidigt 2000-tal. Det rör sig om den sociala omvälvning som skedde under Thatcherregimen i Storbritannien, förhistorien och följderna av 11 september

i USA, Berlinmurens fall och försöken att bygga upp ett "nytt" Sydafrika efter apartheidsystemet.

Som antyds i citatet belyser hon de aktuella historiska förloppen utifrån enskilda individers perspektiv. Förutom att dessa berättelser har ett egenvärde, fungerar de som analysredskap för att förstå det vidare sociala och politiska sammanhanget. Vid flera tillfällen i boken visar sig dessa berättelser också ge anledning till att nyansera och ompröva de metaberättelser av de aktuella händelseförloppen som gjorts av politiker och myndigheter, massmedia och akademiska historiker.

Det är inte vilka individer som helst som undersöks, utan människor som på olika sätt var aktörer i de politiska förändringarna. Studien om Storbritannien handlar om hur människor med livslångt socialistiskt engagemang utvärderar sina politiska strävanden i ljuset av en utveckling som gått helt på tvärs med deras ambitioner. Studien kring 11 september tar sin utgångspunkt i motståndare till Gulfkriget 1990 och den alternativa patriotism de ville ge uttryck för genom sitt användande av den amerikanska flaggan. Berlinmurens fall belyses utifrån de aktiver som låg bakom de massdemonstrationer i Östberlin som föregick fallet och som arbetade för en reformerad socialistisk stat snarare än ett uppgående i det kapitalistiska Västtyskland. I studien om Sydafrika ägnas den kritiska analysen framför allt myndigheternas ambitioner att, utifrån de vittnesmål som lades fram inför den så kallade Sanningskommissionen, konstruera en övergripande nationell berättelse som ett led i skapande av ett nytt och försonat Sydafrika.

Tre av fallstudierna bygger på intervjuer som författaren gjort med de aktuella individerna. Den fjärde, om Sydafrika, bygger bland annat på Sanningskommissionens protokoll. I boken ställs och besvaras många frågor, men det är inte lätt för läsaren att hitta en röd tråd i form av en tydligt formulerad övergripande frågeställning. Detta hänger emellertid samman med författarens metod, angiven som "uncovering layers of meaning, rather than identifying solutions to any given problem" – en viktig ståndpunkt som också har med vetenskapssyn att göra.

Samtidigt som de fyra fallstudierna har lite olika utgångspunkter och belyser olika kontexter bildar de i boken delar av en helhet. Inte minst i bokens sista kapitel sätts de fyra studierna i relation till varandra i en diskussion om övergripande teman. Bland dem finns förhållandet mellan den politiska berättelsen och litteraturgenren moralitet, betydelsen av vid vilken tidpunkt man väljer att börja och sluta en berättelse samt relationen mellan individernas politiska berättelse och den kollektiva politiska berättelse som konstrueras som ett viktigt led i skapandet av nationell identitet. Tidpunkten och platsen för berättelsens början och slut är inte oväsentlig. Eller som det framhålls i boken: Vilka konsekvenser hade det fått för berättelsens helhet om George W. Bush låtit berättelsen om det så kallade kriget mot terrorismen börja vid protesterna mot det första Gulfkriget i början av 1990-talet och inte vid de, som det hävdats, oväntade terroristattentaten den 11 september 2001?

Molly Andrews bok har en tvärvetenskaplig prägel och berör inte minst frågor om historiesyn och historieanvändning som har stor relevans för alla som på olika sätt arbetar med eller intresserar sig för historia. Genom att sätta de individuella berättelserna i relation till metaberättelserna belyser hon hur olika perspektiv på historien samspelar med varandra – konkurrerar och kompletterar – samt att historieberättande aldrig är en neutral sak. Medvetet eller omedvetet tjänar den olika intressen. Just det individuella berättandet som Andrews fokuserar på är också ett exempel på ett grundläggande användande av historien som under senare år spelat en viktig roll i nationella politiska sammanhang, inte minst i form av så kallade Sanningskommissioner, vilket diskuteras i boken.

På ett föredömligt sätt för Andrews i anslutning till alla fyra delstudier en omfattande diskussion om sin egen relation till det hon studerar; om varför hon intresserat sig för de olika ämnena och om hur hon försökt närma sig dem utifrån sin egen ideologiska förståelse, som hon tydligt redovisar. Det rör sig om viktiga frågor som borde diskuteras i all historisk forskning: om hur man undviker perspektivblindhet och att medvetet eller omedvetet göra den eller dem man studerar till "speaking subjects" för den egna positionen.

Slutligen rör det sig om en lärt arbete med referenser till allt från Jimi Hendrix till Wisława Szymborska – ett arbete med ett antal högintressanta fallstudier som aktualiserar generella frågor om historia och som varmt kan rekommenderas till alla med intresse för ämnet.

Tomas Fransson